

Dawne Śląskie Seminarium Duchowne w Krakowie w świetle kwerendy archiwalnej

Informacje o autorze: historyk, Narodowy Instytut Dziedzictwa Oddział Terenowy w Krakowie, <https://orcid.org/0000-0001-9985-2518>

Information about the author: historian, Kraków Regional Office of the National Institute of Cultural Heritage, <https://orcid.org/0000-0001-9985-2518>

Abstrakt: Gmach Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie wystawiono, aby sprostać potrzebom duszpasterskim nowo powołanej diecezji w Katowicach. Okoliczności podjęcia tej decyzji przypomniano krótko w artykule. Monumentalna, trójskrzydłowa budowla powstała w latach 1926–1928 według projektu Zygmunta Gawlika i Franciszka Mączyńskiego. Surowa bryła, symetryczne formy, proste okna nadają budynkowi nowoczesny charakter. Modernizm, ale z ukłonem w stronę tradycji, stąd detale, płaskorzeźby, krata z motywem smoczych głów. Budynek nie jest dziełem jednorodnym – z jednej strony tandem architektów projektantów, z drugiej grupa katowickich kurialistów z biskupem Stanisławem Adamskim na czele, wspieranych przez architektów katowickich i poznańskich, starających się korygować projekt, udzielać rad już w trakcie realizacji. W artykule wykazano, że gmach uległ zasadniczym przekształceniom (geometria dachów, elewacje) w stosunku do pierwotnego projektu, podobnie zmienne w formie i funkcji było otoczenie budynku. Ustalono znaczącą część składu grupy młodych artystów dekorujących seminarium pod kierunkiem Xawerego Dunikowskiego, zidentyfikowano np. wykonawców poszczególnych płaskorzeźb w kaplicy. Dokonano nowych ustaleń dotyczących płaskorzeźb ewangelistów, stanowiących znak rozpoznawczy budynku. Historia i architektura budynku Śląskiego Seminarium Duchownego spletały się szczególnie mocno. Każda zmiana w architekturze i wyposażeniu ma mocne korzenie w przeszłości. Dzięki kwerendzie w archiwach krakowskich i katowickich dołączono do artykułu nieznany materiał fotograficzny, dokumentujący m.in. zapomniane zniszczenie gmachu w styczniu 1945 roku. Dopełniono wiedzę o dziejach gmachu podczas okupacji niemieckiej i w latach powojennych.

The Former Silesian Seminary in Kraków in the Light of Preliminary Archival Research

Abstract: The building of the Silesian Seminary in Kraków was erected to meet the pastoral needs of the newly established Diocese of Katowice. The present paper outlines the circumstances under which this decision was made. The monumental, three-wing edifice was designed by Zygmunt Gawlik and Franciszek Mączyński and built in the years 1926–1928. Its austere shape, symmetrical forms and plain windows give the building its modern character. It represents modernism, while also paying a tribute to tradition, hence, the architectural details, low reliefs, the grating decorated with dragon heads. The building is not stylistically consistent – on the one hand, we have the two architects who designed it in tandem, and on the other hand we have a group of curial officers from Katowice, headed by bishop Stanisław Adamski himself, supported by a team of architects from Katowice and Poznań who tried to correct the design and offered advice during the construction process. The paper reveals that the building underwent substantial transformations in terms of the geometry of the roofs and the elevations, compared to the original architectural design; the form and function of its surroundings proved to be equally changeable. The author has determined the names of the majority of the group of young artists who were involved in the process of decorating the seminary building under the direction of Xawery Dunikowski, e.g. identified the creators of specific low reliefs in the chapel. New findings have been made regarding the low reliefs representing the Evangelists which constitute the building's visual trademark. In the case of the building of the Silesian Seminary, history and architecture intertwine in the most spectacular way. Each modification in the building's architecture and furnishings has strong roots in the past. As a result of the preliminary research conducted in the archives of Kraków and Katowice, the paper has been enriched with previously unknown photographic material, e.g. photographs documenting the damage done to the building in January 1945 which has been largely forgotten. The research has enabled the author to complement the knowledge

about the building's history in the period of the Nazi German occupation and in the postwar years.

Słowa kluczowe: Kraków, Aleje Trzech Wieszczów, architektura, modernizm, gmachy publiczne, seminarium duchowne, rzeźba

Keywords: Kraków, Three Bards Avenue, architecture, modernism, public buildings, seminary, sculpture

Znany i nieznany

Gmach dawnego Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie zaprojektowany przez Zygmunta Gawlika¹ i Franciszka Mączyńskiego² to monumentalna, trójskrzydłowa konstrukcja, będąca spektakularnym efektem współpracy obu architektów nawiązanej przy realizacji katedry i kurii biskupiej w Katowicach³. Surowa bryła, symetryczne formy, proste okna nadają budynkowi nowoczesny charakter. Modernizm, ale z ukłonem w stronę tradycji⁴, stąd detale, płaskorzeźby ewangelistów, krata z motywem smoczycy głów w drzwiach wejściowych. Budynek uważany za jedno ze sztandarowych dzieł architektonicznych międzywojennego Krakowa interesował wielu historyków architektury i sztuki⁵. Doceniano jego wartości stylowe oraz kontekst krajobrazowy, ze szczególnym uwzględnieniem roli dominanta w układzie urbanistycznym Alei Trzech Wieszczów⁶. Oddzielnie badano przesłanki utworzenia Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie

jako placówki kształcącej kapłanów z Górnego Śląska oraz jego dalsze funkcjonowanie⁷.

Budynek omawiano wielokrotnie w publikacjach, ale jak dotąd nie wykorzystano w pełni i nie skonfrontowano archiwaliów przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach oraz Archiwum Narodowym w Krakowie. Dzięki kwerendzie udało się wykazać m.in. istotne różnice między pierwotnym projektem Gawlika i Mączyńskiego a zrealizowanym gmachem, ustalić firmy biorące udział w budowie i wyposażaniu gmachu, znacząco rozszerzyć krąg artystów rzeźbiarzy, pod okiem Xawerego Dunikowskiego dekorujących budynek seminarium. Ustalono losy gmachu seminarijnego podczas okupacji i stopień jego dewastacji w styczniu 1945 roku, o czym zdążyliśmy już zapomnieć, a historii i architektury w tym obiekcie nie da się komentować oddzielnie.

Uczyć się, ale gdzie?

Śląskie Seminarium Duchowne w Krakowie. Wiele osób odruchowo szuka w tej nazwie błędu. Niepotrzebnie. Jest ona efektem skomplikowanych relacji politycznych, społecznych i religijnych w pierwszych latach budowy niepodległej Rzeczypospolitej. Górny Śląsk był w tych kwestiach trudnym obszarem. Nie wchodził w skład przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, ale według niemieckich danych sprzed 1914 roku około 70 proc. ludności posługiwało się językiem polskim⁸. Nie oznaczało to automatycznej identyfikacji z suwerenną Polską. Wiele mieszkańców uważało się po prostu

¹ Zawadzki Jarosław: *Architekt Zygmunt Gawlik 1895–1961. Szkic biograficzny*. „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1994, t. 10, s. 213–238; idem: *Zygmunt Gawlik – architekt, artysta, konserwator*. „Ochrona Zabytków” 1994, t. 47, nr 1, s. 49–54; Burno Filip: *Zygmunt Gawlik 1895–1961 – architekt katedry katowickiej*. Warszawa 2003.

² Solewski Rafał: *Franciszek Mączyński i wspólnota sztuk w architekturze miasta. Realizacja idei „Gesamtkunstwerk” we wczesnej twórczości krakowskiego architekta*. „Rocznik Krakowski” 1995, t. 61, s. 97–116; idem: *Stary Kraków Franciszka Mączyńskiego*. „Rocznik Krakowski” 1996, t. 62, s. 117–138; idem: *Franciszek Mączyński (1874–1947) – krakowski architekt*. Kraków 2005.

³ Burno Filip: *Świątynie nowego państwa. Kościoły rzymskokatolickie II Rzeczypospolitej*. Warszawa 2012; Odorowski Waldemar: *Architektura Katowic w latach międzywojennych 1922–1939*. Fotografie Stanisław Gadomski et al. Katowice 1994.

⁴ Żychowska Maria J.: *Między tradycją a awangardą. Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*. Kraków 1991; Olaszewski Andrzej K.: *Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925. Teoria i praktyka*. Wrocław 1967; *Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej*. T. 1. *Kraków i województwo krakowskie*. Red. Andrzej Szczerski. Kraków 2013.

⁵ Fabiański Marcin, Purchla Jacek: *Historia architektury Krakowa w zarysie*. Kraków 2001; Zbroja Barbara: *Architektura międzywojennego Krakowa 1918–1939. Budynki, ludzie, historia*. Kraków 2013; Wiśniewski Michał: *Architektura użyteczności publicznej*. W: *Modernizmy...*, s. 31–32.

⁶ Purchla Jacek: *Urbanistyka, architektura i budownictwo*. W:

Dzieje Krakowa. T. 4. Kraków w latach 1918–1939. Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków 1997, s. 153–155; Zbroja Barbara: *Monumentalne i eleganckie – Aleje Trzech Wieszczów*. W: *Modernizmy...*, s. 119–163; *Modernizm, socrealizm, socmodernizm, postmodernizm. Przewodnik po architekturze Krakowa XX wieku*. Red. Dorota Leśniak-Rychlak, Michał Wiśniewski, Marta Karpińska. Kraków 2022.

⁷ Szkoła Michał: *Śląskie Seminarium Duchowne i Częstochowskie Seminarium Duchowne w Krakowie – dziedzictwo dwudziestolecia międzywojennego. Studium z dziejów zarządzania organizacją*. „Perspektywy Kultury” 2019, t. 27, nr 4, s. 91–106; Kłakus Michał: *Geneza i rozwój Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie (1924–1945)*. W: *Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne 1924–2004*. Red. Józef Kupny. Katowice 2004, s. 16–18; Żebro Franciszek: *Dzieje Śląskiego Seminarium Duchownego. Narodziny i pierwsze lata*. „Nasza Przyszłość” 1975, t. 44, s. 89–116; Cichy Stefan: *Dzieje i dzień dzisiejszy Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach*. „Z tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 1984” 1984, s. 57–61; idem: *Dziesięć lat Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach*. „Z tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 1991” 1990, s. 62–64; Skworec Wiktor: *Ludzie i miasto. Wspomnienia z seminarium*. „Z tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 2008” 2007, s. 49–52.

⁸ Ludyga-Laskowski Jan J.: *Wyzwolenie Śląska i Górny Śląsk*. W: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*. Wyd. i red. nacz. Marian Dąbrowski, red. Piotr Lot. Kraków–Warszawa 1928, s. 137–138.

za Ślązaków lub polskojęzycznych Prusaków. Przygniatającą większość stanowili pracownicy najemni, brakowało polskojęzycznej inteligencji i burżuazji, a warszawskie elity słabo orientowały się w etnicznych i gospodarczych problemach regionu⁹. Liczono tylko, że kiedy ziemie te zostaną włączone do Polski, podniosą jej potencjał gospodarczy¹⁰.

O losach Górnego Śląska, po dwóch powstaniach i tysiącach codziennych starć i napięć¹¹, zdecydować miał plebiscyt zorganizowany pod międzynarodową kontrolą. Wyniki głosowania w marcu 1921 roku były dla Polski niekorzystne, za przyłączeniem opowiedziało się 40 proc. uprawnionych. Jedną z przyczyn porażki był postulat, polski zresztą, by przyznać prawo głosu wszystkim na Śląsku urodzonym, bez względu na aktualne miejsce osiedlenia. Zwolennicy przynależności do Niemiec przybyli tłumnie, Polacy nie zareagowali na wezwania¹². Wynik zakwestionowano. Walki zbrojne wybuchły 3 maja 1921 roku. W czerwcu naciski wielkich mocarstw zmusił strony do rozejmu i wycofania oddziałów z Górnego Śląska. Ostateczny werdykt wydała w październiku 1921 roku komisja Ligi Narodów.

Był on kompromisem, więc rzecz jasna nie zadowolili żadnej ze stron. Granica przecięła osiedla, fabryki, drogi, linie kolejowe i tramwajowe. Polska zyskała około 30 proc. terytorium z większością obiektów przemysłowych. Po obu stronach granicy pozostały duże grupy mniejszości narodowych, więc przyjęto zasadę ich obustronnej ochrony oraz swobodnego ruchu. Polską część Górnego Śląska formalnie włączono do Rzeczypospolitej w 1922 roku, a konstytucja marcowa przyznała jej autonomię, sejm i budżet.

Nowa granica wstrząsnęła strukturami Kościoła katolickiego, które musiały szybko dostosować się do nowych realiów politycznych i oczekiwań nie tylko wiernych, ale także kapłanów¹³. W 1921 roku, zaraz po zakończonym plebiscycie, grupa kleryków ze Śląska pruskiego, studiujących dotąd

na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego¹⁴ lub w seminarium w Widnawie (czes. Vidnava, niem. Weidenau) na Śląsku Czeskim¹⁵, przyjechała do Krakowa. Zapisali się na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na drzwiach wynajętego mieszkania przy ulicy Garbarskiej 13 napisali kredą „Śląskie Seminarium Duchowne”¹⁶. Ponieważ nie mieli zgody ordynariusza wrocławskiego na wyjazd, ich sytuacja prawnokościelna była niejasna. Ciężar utrzymania spadł na studentów, którym pomagał jedynie Związek Obrony Kresów Zachodnich¹⁷.

Niesubordynacja alumnów była manifestacją. Istotniejszy ruch wykonał 21 października 1921 roku biskup wrocławski Adolf Bertram, który utworzył na Górnym Śląsku delegaturę biskupią, powierzając ją ks. Janowi Kapicy. Sądził, że uda się utrzymać kontrolę nad tym terenem, przynajmniej w sferze administracji kościelnej. Watykan zwlekał do 7 listopada 1922 roku, aż wreszcie powołał administraturę apostołską polskiej części diecezji wrocławskiej (a dokładnie jej tzw. terytorium pruskiego)¹⁸, ordynariuszem mianując ks. Augusta Hlonda¹⁹.

Po wydzieleniu diecezji z siedzibą w Katowicach pod koniec 1925 roku powstał problem, gdzie i w jakiej formie powinna przebiegać formacja kapłanów. Główną przesłanką budowy seminarium był wymóg, aby przyszli księża, pracujący w nowo powołanych diecezjach, posiadali wykształcenie uniwersyteckie²⁰. Zgodnie z oczekiwaniami Watykanu seminarium należałoby zbudować na terenie Katowic²¹, jednak Hlond wołał kształcić kleryków w Krakowie, miejscu dla Górnoślązaków znanym i ważnym²², tłumacząc się brakiem na Górnym Śląsku zaplecza akademickiego. Wsparł go szanowany w Rzymie metropolita krakowski Adam Stefan Sapieha²³. Decydowały bowiem względy polityczno-kulturowe. Kraków miał dawać gwarancję dojrzewania kandydatów do kapłaństwa w duchu nieskażonym sporami narodowościowymi²⁴. Kiedy sprawę

⁹ 100-lecie plebiscytu i trzeciego powstania śląskiego. Red. Damian Reclaw. Gliwice 2022.

¹⁰ Linek Bernard: Geneza i przygotowania do plebiscytu górnośląskiego z 20 marca 1921. W: *Powstania śląskie i plebiscyt górnośląski – perspektywa edukacyjna, muzealna i naukowa*. Red. Krzysztof Kleszcz, Katarzyna Szawan. Opole 2022, s. 140–144.

¹¹ Kaczmarek Grzegorz, Mikitin Janusz: *Powstania śląskie 1919–1920–1921*. Kraków 2019, *passim*.

¹² Morcinek Gustaw: *Śląsk*. Przedm. Eugeniusz Kwiatkowski. Łomianki [2010], s. 68–70.

¹³ Książek Stanisław: *Granice o podział diecezji wrocławskiej na komisariaty i dekanaty w latach 1914–1945*. „Prawo Kanoniczne” 1976, t. 19, nr 3–4, s. 128–129; Maroń Franciszek: *Historia diecezji katowickiej. Sytuacja Górnego Śląska po pierwszej wojnie światowej*. „Nasza Przyszłość” 1975, t. 44, s. 11.

¹⁴ Hoffmann Hermann: *Die Geschichte des Breslauer Alumnats: ein Beitrag zur Geschichte der Priesterbildung in Schlesien*. Breslau 1935.

¹⁵ Szymkowicz Paweł: *Polacy w Wyższym Seminarium Duchownym w Widnawie*. „Nasze Życie Głucholaz” 2002, nr 10, z 8 maja, s. 9; Szymik Jan: *Dawne Seminarium Duchowne w Widnawie*. „Kalendarz Śląski 1997” 1996, s. 138–140; *Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008*. Red. nauk. Jerzy

Myszor, współpr. Damian Bednarski. Katowice 2009, s. 458–459.

¹⁶ Kiedos Józef, Olszar Henryk: *Losy gmachu Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1982, t. 15, s. 43–58.

¹⁷ Mroczo Marian: *Związek Obrony Kresów Zachodnich 1921–1934. Powstanie i działalność*. Gdańsk 1977, s. 170–172.

¹⁸ Myszor Jerzy: *Historia diecezji katowickiej*. Katowice 1999, s. 16–17.

¹⁹ Kosiński Stanisław: *August Hlond na Śląsku*. W: *60. rocznicę erygowania diecezji katowickiej*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1985, t. 18, s. 7–25.

²⁰ Maroń Franciszek: *Historia diecezji katowickiej*..., s. 11.

²¹ Kiedos Józef, Olszar Henryk: *Losy gmachu*..., s. 57.

²² Wycisło Janusz: Motywacje narodowych pielgrzymek Górnoślązaków do Krakowa na przełomie XIX i XX wieku. Przeciwdziałania pruskiej policji. W: *Kościół krakowski w życiu państwa i narodu polskiego*. Red. Andrzej Pankowicz. Kraków 2002, s. 155–173.

²³ Kłakus Michał: *Geneza i rozwój*..., s. 16–18.

²⁴ Na podobnej zasadzie działało seminarium dla diecezji częstochowskiej (były zabór rosyjski) przy ulicy Bernardyńskiej, zob. Związek Jan: *Z dziejów Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie (1926–1991)*. „Veritati et Caritati” 2016, t. 6, s. 351.

uznano za zamkniętą, przymknięto oko na grupkę wrocławskich „buntowników”. W 1923 roku alumni przenieśli się do klasztoru Jezuitów przy ulicy Kopernika, a administrator Hlond mianował pierwszego rektora seminarium w osobie ks. Władysława Lohna SJ²⁵.

Dyskutowano z Rzymem gorliwie, choć *de facto* decyzja w łonie Kościoła polskiego już zapadła. Zgłaszano pomysły wysłania studentów do Lwowa bądź Lublina²⁶, a w rzeczywistości rozglądano się za odpowiednim lokum w Krakowie. Brano pod uwagę Dom Śląski przy ulicy Królewskiej, gmach schroniska dla chłopców przy ulicy Rakowickiej (ale nie pozwolił na to statut fundacji Lubomirskich), klasztor Karmelitów Trzewickowych na Piasku, a nawet zabudowania na Wawelu.

Gdy kolejne obiekty, o których wynajmie myślano, okazywały się pomyłką, Hlond zdecydował się w końcu na zakup gruntu i budowę gmachu seminarium od fundamentów²⁷. Po zakulisowym omówieniu pomysłu z władzami miejskimi śląska administracja apostolska oficjalnym pismem z 14 lipca 1923 roku zwróciła się do władz Krakowa o odstąpienie gruntu pod budowę seminarium²⁸. Teren miał być wystarczająco rozległy i tani. Partnerem władz był nowy rektor seminarium ks. Stanisław Maśliński²⁹. W poszukiwaniu odpowiedniej parceli zaangażowało się wiele osób i instytucji, rozpatrywano lokalizacje przy alei Mickiewicza³⁰, ulicy Królowej Jadwigi, alei Krasińskiego, na późniejszym Cichym Kąci i przy cmentarzu Salwatorskim. Ale przełomu – i wiążącej decyzji – nie było.

Niemal w rok po rozpoczęciu negocjacji, 9 lipca 1924 roku, do prezydenta Krakowa Jana Federowicza zgłosił się chadecki poseł Karol Holeksa³¹, stanowczo wspierając prośbę diecezji katowickiej. Skłonił magistrat do szybszego działania i ten jako miejsce optymalne wskazał wreszcie teren przy Szkole Przemysłowej przy alei Mickiewicza³². Był on wprawdzie wstępnie przeznaczony pod budowę szkoły powszechnej, ale uznano, że zamknięcie sprawy seminarium jest dla miasta istotniejsze.

Dopingu najwyraźniej wymagały obie strony porozumienia, skoro Holeksa w liście do wikariusza generalnego nalegał

na pośpiech w negocjacjach. Przypominał, że około 20 lipca prezydent Federowicz ma zamiar wyjechać na urlop³³. Ksiądz Maśliński, osoba w Krakowie już dosyć dobrze znana, miał do tego czasu zakończyć pertraktacje. Cóż, kiedy 13 lipca 1924 roku Federowicz zmarł nagle i sprawa znów stanęła.

Radni miejscy wrócili do niej jesienią. 10 października 1924 roku podjęto uchwałę o sprzedaży parcel gminnych 574/3, 574/4 i 581/1 (dz. IV) o powierzchni 1648 sążni kwadratowych (5929 m kw.) za 200 tysięcy zł złocie³⁴. Grunt pod budynkiem miał być kupiony, a reszta działki podlegałaby wieloletniej dzierżawie³⁵. August Hlond zaproponował dzierżawę parceli z prawem budowy na 50 lat i czynszem w wysokości 1/271 rocznie wartości parceli. Kontrakt podpisano w lutym 1926 roku. Przełamaniu ostatnich oporów radnych służyła mediacja architekta Franciszka Mączyńskiego i ks. Józefa Niemczyńskiego, proboszcza kościoła św. Józefa. Wcześniej wezwano do wskazania instytucji kościelnej, która będzie władna (według prawa kanonicznego), do skutecznego zawarcia transakcji³⁶. Formalną umowę z Radą Miejską Krakowa prymas Hlond podpisał 2 lipca 1926 roku³⁷. Pośpiech był wskazany, bo konkordat z 1925 roku obligował każdą diecezję do utworzenia seminarium duchownego³⁸.

Grunt pod seminarium wykupiono już po wykończeniu budynku. Pertraktacje z władzami miejskimi prowadził ówczesny wikariusz generalny diecezji katowickiej ks. infułat Wilhelm Kasperlik. Władzom diecezjalnym zależało na uregulowaniu sprawy, ponieważ czynsz wpłacany za dzierżawę gruntu był wyższy niż odsetki od pożyczki, którą zaciągnięto. W kontrakcie dzierżawnym wymieniona była wartość parceli w złocie. Teraz chodziło o zdefiniowanie sumy w złotych obiegowych. Strony zgodziły się na kwotę 260 tysięcy zł, które kuria wypłaciła w czerwcu 1933 roku³⁹.

W uchwale Rady Miasta Krakowa „Prawo budowlu dla diecezji śląskiej na budowę gmachu Seminarium duchownego” z 6 sierpnia 1926 roku czytamy: „Gmina miasta Krakowa ustanawia na rzecz diecezji śląskiej prawo budowlu w myśl ustawy z dnia 26 kwietnia 1912 Nr. 86 Dz. u. p. austr. na parcelach gminnych oznaczonych liczbą kat. 574/3, 574/4 i 582/1 objętych Iwh. 387 i 549 ks. gr. gm. kat. Kraków

²⁵ Myszor Jerzy: *Historia diecezji katowickiej...*, s. 76–78.

²⁶ Żebro Franciszek: *Dzieje Śląskiego Seminarium Duchownego...*, s. 90.

²⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach (dalej cyt. AAdK), Akta Seminarium Duchownego w Krakowie (dalej cyt. ASDKr), sygn. 47/1130, s. nlb.

²⁸ Ibidem, s. nlb.

²⁹ Myszor Jerzy: *Historia diecezji katowickiej...*, s. 16–17.

³⁰ W dokumentach używano określenia ulica, nie aleja.

³¹ Karol Holeksa (1886–1968), polityk chadecki, jeden z przywódców chrześcijańskiego ruchu robotniczego na Śląsku. W 1919 r. otwierał w Krakowie zjazd, na którym powołano Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji. W latach 1922–1927 poseł na Sejm I kadencji. W 1928 r. wiceprezes Zarządu Głównego i prezes Rady Dzielnicowej Małopolski Zachodniej. Po 1930 r. poświęcił się działalności dziennikarskiej. W październiku 1939 r. aresztowany przez Niemców. Zwolniony po sześciu tygodniach, zaangażował się

w działalność konspiracyjną, reprezentując Stronnictwo Pracy. *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*. Red. Rafał Łatka. T. 3. Warszawa 2024, s. 206–207.

³² W wymienianych pismach aleję Mickiewicza zwano uparcie aleją Krasińskiego.

³³ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1130, s. nlb.

³⁴ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1131, s. 41.

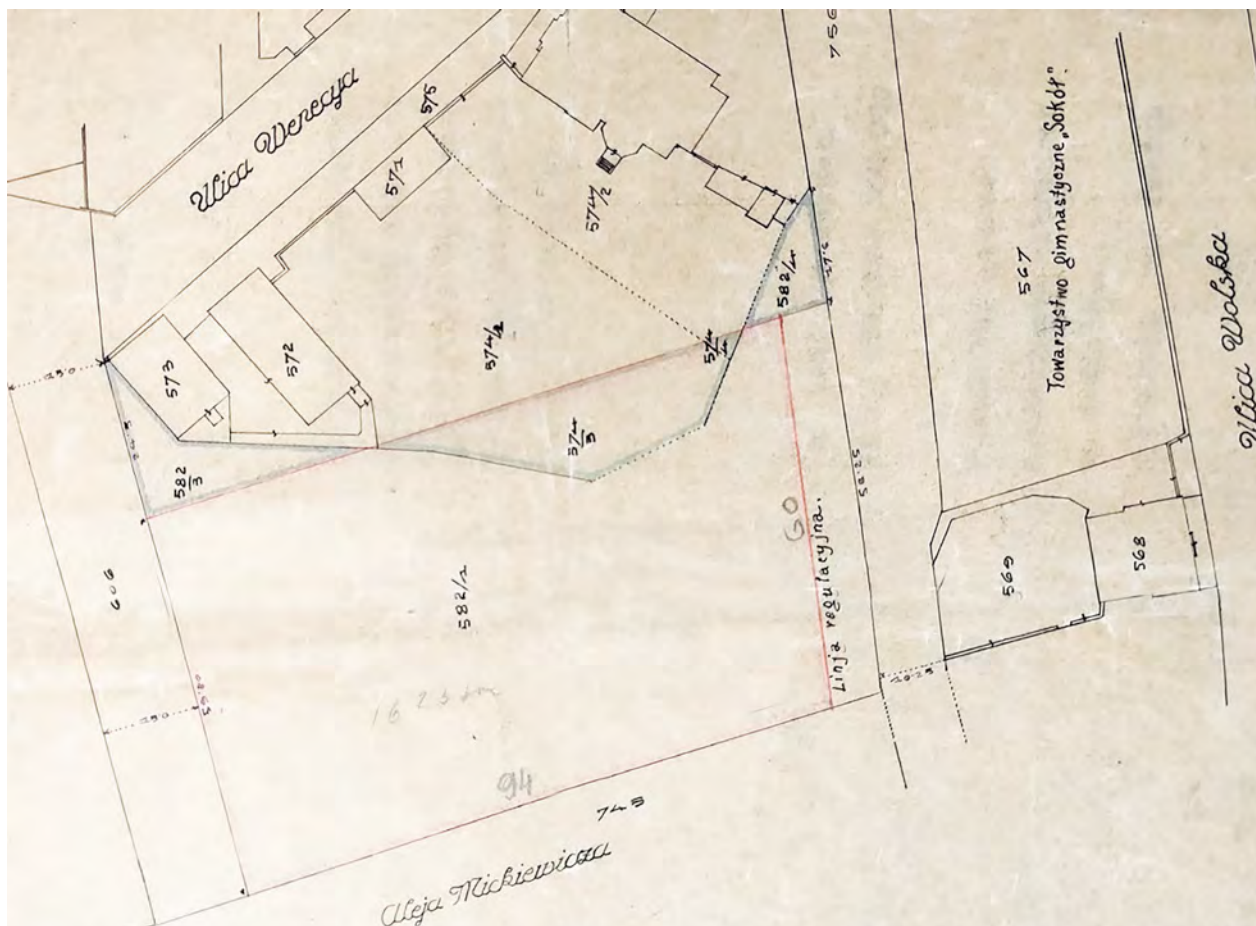
³⁵ Ibidem, s. 3.

³⁶ Ibidem, s. 19.

³⁷ Kosiński Stanisław: *August Hlond na Śląsku...*, s. 7–25.

³⁸ Dziennik Ustaw 1925, nr 72, poz. 501 *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.* (ratyfikowany zgodnie z ustawą z 23 kwietnia 1925 r.).

³⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej cyt. ANK), Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie (dalej cyt. ABM), sygn. 29/1410/4452, s. 3.

Fragment planu geodezyjnego działki (z sąsiedztwem) dołączonego do akt postępowania o nabycie gruntu, 1924; w zasobie AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 7

Dz. IV. Piasek do linii regulacyjnej ulicy projektowanej na zasklepieniem korycie Rudawy o powierzchni około 5929 metrów kwadr., czyli 1648 sążni kwadr., pod następującymi warunkami: (1) czasokres trwania prawa budowlu wynosić ma 50 (pięćdziesiąt) lat, (2) czynsz wynosić ma 2.000 (dwa tysiące) złotych rocznie w pierwszym dziesięcioleciu i ma wzrastać co każde następne 10 (dziesięć) lat o 500 (pięćset) złotych rocznie. Jako wartość jednego złotego przyjmuje się wartość 9/si grama czystego złota w myśl rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 20 stycznia 1924 Nr. 7, poz. 65 Dz. u. Rz. P., (3) czynsz płatny jest półrocznie z góry w Kasie miejskiej w rocznych ratach w dniach 2 stycznia i 2 lipca każdego roku. Płatność czynszu liczy się od dnia oddania gruntu we fizyczne posiadanie, względnie od dnia podpisania kontraktu, gdyby ten termin był wcześniejszy, (4) na powyższym gruncie ma być wybudowany gmach (budynki) Seminarium duchownego diecezji śląskiej. Budowa ta ma być ukończona najdalej do 3-ch (trzech) lat od dnia oddania gruntu we fizyczne posiadanie. Plany powyższego gmachu (budynków), wszystkie istotne zmiany w tych planach w ukończonym gmachu (budynkach) z przynależnościami, jako też konieczne nowe budowy (przebudowy, nadbudowy, dobudowy) muszą uzyskać zezwolenie Gminy m. Krakowa, a to niezależnie od konsensu budowlanego, (5) gmach (budynki) powyższy wraz z przynależnościami ma być utrzymany stale w stanie dobrym i zgodnie z wymaganiami zdrowotności. W tym celu Gmina

m. Krakowa będzie miała prawo wglądu, (6) gmach (budynki) powyższy ma być ubezpieczony odpowiednio od ognia ze zastrzeżeniem, że suma ubezpieczeniowa ma być właścicielowi prawa budowlu wypłacona tylko za przyzwoleniem Gminy m. Krakowa. Ubezpieczenie ma objąć nie tylko wszystkie części palne budynku (budynków), lecz także i mury, i to w wysokości, która ma być ustalona w porozumieniu z Gminą, (7) diecezja śląska będzie miała prawo wynająć powyższy gmach (budynki seminaryjne diecezji krakowskiej i diecezji częstochowskiej). Wynajmowanie (podnajmowanie) na inne cele i innym osobom prawnym i fizycznym wymagać będzie osobnego przyzwolenia Gminy m. Krakowa, (8) powyższy gmach (budynki) ma być odwodniony, albo do kolektora w starym korycie Rudawy, albo do nowego kolektora w Alei Mickiewicza, leżącego po lewej stronie w kierunku od wylotu ul. Wolskiej do Szkoły przemysłowej, (9) diecezja śląska poniesie wszelkie koszty jakichkolwiek potrzebnych inwestycji nawierzchniowych, ulicznych tak w przyszłej ulicy projektowanej, za budynkiem Sokoła na zasklepieniu korycie Rudawy, jako też w Alei Mickiewicza i ulicy Wenecki w wymiarze określonym przez § 16a i 16b noweli do ustawy budowlanej z dnia 20 marca 1910, Nr. 89, Dz. u. kr. gal., oraz poniesie wszelkie należności przypadające do zapłaty z powyższego gruntu w myśl ustawy kanalizacyjnej z dnia 11 lipca 1914, Nr. 2, dz. u. kr. gal. ex 1915 i innych w tym przedmiocie przepisów, (10) diecezja śląska ma ponosić wszelkie publiczne

daniny i ciężary odnośnie do objętego prawem budowlu gruntu i wystawionych na nim budynków⁴⁰.

Budowa

Budowla powstała na zlecenie Komitetu Budowy Katedry w Katowicach w latach 1926–1928 przy wschodniej pierzei dzisiejszej alei Mickiewicza, na prostokątnej, ogrodzonej parceli nr 60/1⁴¹. To wspólne dzieło Zygmunta Gawlika i Franciszka Mączyńskiego, uatrakcyjnione artystycznie dzięki współpracy z cenionym rzeźbiarzem Xawerym Dunikowskim.

Architekci byli inwestorowi doskonale znani. Zdobyli zaufanie urzędników diecezjalnych podczas realizacji prestiżowego kompleksu – katedry, kurii i pałacu biskupiego w Katowicach w 1925 roku⁴². W takich okolicznościach nietrudno było o pozyskanie nowych, intratnych zamówień. W projektanckim duecie większym szacunkiem zawodowym cieszył się Franciszek Mączyński (1874–1947), architekt, konserwator zabytków, przedsiębiorca budowlany, jeden z ważniejszych twórców w krakowskim środowisku architektonicznym przełomu XIX i XX wieku⁴³. Mniej znany był Zygmunt Gawlik (1895–1961)⁴⁴, twórca wszechstronny, mający prócz wykształcenia ściśle architektonicznego (dyplom ASP w Krakowie, 1925)⁴⁵ kwalifikacje konserwatora zabytków i artysty w zakresie malarstwa i rzeźby⁴⁶.

Trzecim z twórców był Xawery Dunikowski (1875–1964). Jego i Mączyńskiego łączyła realizacja kościoła Jezuitów przy ulicy Kopernika w Krakowie, pomyślanego jako dzieło kompletne, synteza architektury i sztuki. Z kolei Gawlik w 1926 roku podjął u niego studia (Dunikowski wykładał w tym czasie m.in. rzeźbę dla architektów, kierując od 1921 roku katedrą na krakowskiej ASP⁴⁷).

Budowę rozpoczęto 1 września 1926 roku. Zaczęły się wykopy i zakładanie fundamentów, zwożono i zabezpieczano

materiały budowlane. Otwarto przetargi, do których zgłaszały się firmy z Małopolski i Śląska⁴⁸. 28 listopada 1926 roku arcybiskup Adam Stefan Sapieha – w obecności biskupów Arkadiusza Lisieckiego i Teodora Kubiny – poświęcił kamień węgielny budynku Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego. Prócz duchowieństwa⁴⁹ na uroczystości stawili się przedstawiciele władz z marszałkiem Sejmu Śląskiego Konstantym Wolnym, posłem Wojciechem Korfantym i prezydentem Krakowa Karolem Rollem na czele⁵⁰.

Harmonogram przewidywał zupełne wykończenie budynku do końca września 1927 roku. Teoretycznie było to możliwe, ale zima 1926/1927 przysłała wcześniej i była śnieżna. Prace przzerwano. Wznowiono je w lutym 1927 roku. Kierownikiem budowy został inż. Erwin Bajer z Królewskiej Huty (obecnie Chorzów). Prace nadzorował – z upoważnienia kurii katowickiej – architekt Franciszek Rozkoszny. Szybko doszło do kontrowersji między nimi a Gawlikiem i Mączyńskim. Na spór kompetencyjno-ambicjonalny nałożyły się trudności wykonawcze i zatory finansowe, co sprawiło, że prace postępowały wolno⁵¹. Widział to także inwestor, więc 30 kwietnia 1927 roku nadzór nad budową i wyposażaniem gmachu oraz pośredniczenie między zwaśnionymi budowniczymi wziął na swoje barki ks. rektor Stanisław Maśliński⁵².

Mury (stan surowy) stanęły w czerwcu 1927 roku. Zakładano, że przez wakacje zostanie wykończona przynajmniej część gmachu, tak aby alumni mogli w nim od jesieni zamieszkać. Odwrotu nie było, bo choć stosunki z księżmi jezuitami były dobre, pobyt Ślązaków w kolegium przy ulicy Kopernika zaczął gospodarzom ciążyć⁵³. Zgodnie z umową studenci opuścili klasztor⁵⁴, a używane dotąd sprzęty sprzedano.

Tempo prac wzrosło, niestety kosztem jakości. Zaczęły ujawniać się liczne niedoróbki, których usuwanie księgowano raz jako koszty budowy, raz jako eksploatacji⁵⁵. We

⁴⁰ „Dziennik Rozporządzeń Stoł. Król. Miasta Krakowa 1926”, R. 47, s. 141–142.

⁴¹ Na terenie tym znajduje się budynek Seminarium Śląskiego (dz. nr 60/1) oraz garaże, zabudowania gospodarcze i parking (dz. nr 60/2), a także zieleń urządzona i nieurządzona. W obrębie działek 60/1 i 60/2 znajduje się teren biologicznie czynny z zielenią niską i wysoką. Jedynie frontowa część terenu – ogród między ryzalitami od strony al. Mickiewicza – posiada cechy zieleni urządzonej.

⁴² Chojacka Ewa [et al.]: *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*. Katowice 2004; Klajmon Barbara: „Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. Kościół archikatedralny pw. Chrystusa Króla”, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Warszawa 1997; *Katedra Chrystusa Króla w Katowicach*. Red. Stanisław Puchała, Anna Liskowacka. Katowice 2000; Odorowski Waldemar: *Architektura Katowic...*, s. 56–58.

⁴³ Solewski Rafał: *Franciszek Mączyński...*, s. 110 i nn.

⁴⁴ Zawadzki Jarosław: *Architekt Zygmunt Gawlik...*, s. 212–233.

⁴⁵ W 1938 r. uzyskał także dyplom architekta na Politechnice Warszawskiej.

⁴⁶ Borowik Aneta: *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*. Katowice 2012, s. 45–46.

⁴⁷ Kodurowa Aleksandra: *Xawery Dunikowski. Rzeźby, obrazy, rysunki. Katalog*. Warszawa 1975; *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*. Dunikowski Xawery. Hasło oprac. Aleksandra Kodurowa. T. 2. Wrocław 1975, s. 116–123.

⁴⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1130, s. nlb.

⁴⁹ W uroczystości wzięli udział kanonicy katedralni kapituły krakowskiej, prepozyt kapituły katowickiej ks. Jan Kapica, ks. Józef Niemczewski, rektorzy seminariów krakowskiego i częstochowskiego, profesorowie Wydziału Teologicznego UJ. Obecni byli klerycy seminariów śląskiego, krakowskiego i częstochowskiego oraz jezuici.

⁵⁰ AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Budowa I], s. nlb.

⁵¹ Korespondencja arch. Rozkosznego z kurią katowicką. AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Budowa I], s. nlb.

⁵² AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Budowa I], s. nlb.

⁵³ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1130, s. nlb.

⁵⁴ W liście z 31 października 1927 r. biskup Arkadiusz Lisiecki podziękował prowincjałowi jezuitów za gościnę oraz udział w formacji śląskich księży. AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Budowa I], s. nlb.

⁵⁵ Ibidem, s. nlb., protokoły usterek i poprawek.

Goście i alumni zgromadzeni na uroczystości oddania do użytku gmachu seminarium, 28 listopada 1929 r.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 5040

wrzeźniu przystąpiono do montażu przewodów elektrycznych, wstawiania okien i drzwi⁵⁶. Na początku października działały już instalacje elektryczna, wodociągowa i grzewcza, położono prawie wszędzie parkiet lub podłogi ksyrolitowe i terasze (jak w umowach nazwano posadzki). Spory finansowe architektów i wykonawców z urzędnikami kurii stały się regułą⁵⁷. Wydatki rosły, bo równocześnie rektor Maśliński zabiegał o nowe, jednolite umeblowanie⁵⁸. Najkorzystniejszą ofertę nadesłała, i otrzymała zlecenie, firma Jana Skrivanka z Cieszyna⁵⁹.

Ale ostatecznie rektor Maśliński mógł ogłosić sukces. Kleryków zakwaterowano w budynku 4 października 1927 roku, mogli w nim rozpocząć rok akademicki 1927/1928. *De facto* był to nadal plac budowy. Pokoje alumnów były wprawdzie gotowe, ale komplety mebli (szafa, etażerka, stół, dwa krzesła, szafka nocna, łóżko i kłęcznik) dostarczono dopiero w połowie października. W dalszej kolejności przywieziono umeblowanie refektarza, rozmównic, auli, mieszkań przeło-

zonych i personelu oraz wyposażenie pomieszczeń gospodarczych⁶⁰. Dopiero w następnym roku (1928) w miarę środków finansowych założono główne schody, wyprawiono mury od zewnątrz i wprawiono elementy rzeźbiarskie wzdłuż przednich ścian skrzydeł budynku i ponad III piętrem. Poza tym wybudowano parkan i wykończono go od zewnątrz. W 1929 roku przeprowadzono resztę prac budowlanych i uporządkowano rumowisko zalegające potencjalny ogród⁶¹.

Prace trwały, lecz mnożyły się skargi na jakość wykonania, wezwania do napraw gwarancyjnych, spory „kto winien”⁶². Zirytowany rektor Maśliński domagał się interwencji kurii katowickiej, wyznaczenia administratora, aby on mógł się wreszcie zająć faktycznymi obowiązkami rektora seminarium. Powoływał się przy tym na krytyczną ocenę standardu prac budowlanych, którą sporządził architekt Marian Andrzejewski (27 września 1929)⁶³, wskazującą nie tylko na liczne braki wykonawcze, ale i nieprawidłowości rozliczeniowe⁶⁴.

⁵⁶ AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Budowa II], s. nlb.

⁵⁷ Ibidem, s. nlb.

⁵⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

⁵⁹ Zabudowania fabryczne przypisane były do dzielnicy Fryszackie Przedmieście z numerem konskrypcyjnym 120.

⁶⁰ AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Seminarium, Umeblowanie], s. nlb. Firma Skrivanek dostarczała komplety mebli dla kleryków również w okresie późniejszym.

⁶¹ AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Budowa II], s. nlb.

⁶² AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Budowa I], s. nlb.

⁶³ Marian Andrzejewski (1882–1962), architekt, urbanista, inżynier i budowniczy związany z Poznaniem. Wykładowca budownictwa

kościelnego w Seminarium Biskupim w Poznaniu (od 1927 r.). Studiował w Wyższej Szkole Technicznej w Charlottenburgu. Do Poznania powrócił w 1912 r., po odbyciu praktyk budowlanych w Berlinie i Hanowerze (1907–1911). Od 1919 r. prezes Wydziału Architektów Stowarzyszenia Techników Polskich. Był biegłym zaprzysiężonym na obwód Sądu Apelacyjnego w Poznaniu. W latach 1922–1939 prowadził pracownię w Poznaniu. *Arch. Marian Andrzejewski* [online]. In memoriam. Pamięci architektów polskich, Marek Perepeczo, SARP Koszalin, 2024 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: https://www.archimemory.pl/pokaz/marian_andrzejewski,10329.

⁶⁴ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

Budynek seminarium, 1929; w zasobie NAC, sygn. 3/1/0/15/693

Mimo wszelkich trudności uroczystego otwarcia gmachu nie sposób było dłużej odwlekać i 28 listopada 1929 roku, w obecności arcybiskupa Adama Stefana Sapiehy, biskupów Arkadiusza Lisieckiego (dokonał ceremonii poświęcenia), Teodora Kubiny i Stanisława Rosponda oraz profesorów Wydziału Teologicznego UJ budynek oficjalnie oddano do użytku⁶⁵.

Gmach – elewacje

Dawne Śląskie Seminarium Duchowne to dziś element efektownego układu urbanistycznego odcinka Alei Trzech Wieszców, zabudowanego monumentalnymi gmachami

publicznymi. Kiedy powstawał, otoczenie było inne. Z okien rozciągał się widok na Błonia i masyw Lasu Wolskiego, nie przesłaniały go gmachy Muzeum Narodowego, Biblioteki Jagiellońskiej i hotelu Cracovia.

Wyprowadzona z modernistycznej prostoty architektura to zasługa przede wszystkim Gawlika⁶⁶, który projektował elewację, oraz pośredni, ale wyraźny wpływ Xawerego Dunikowskiego. Praca Mączyńskiego była mniej spektakularna – miał zaprojektować strukturę konstrukcyjną i rozwiązanie funkcjonalne wnętrza. Wspomagała go w obliczeniach grupa inżynierów budowlanych na czele z inż. Stefanem Polańskim⁶⁷, który odpowiadał za kluczowe w projekcie żelbetowe stropy⁶⁸. Nowoczesny materiał konstrukcyjny, prosta, geometryczna forma, rytmiczne podziały oraz zastosowanie takich elementów, jak dwudzielne okulusy i kasetonowe stropy, czynią z budynku sztandarowy przykład krakowskiego modernizmu, nieodrzucającego ornamentyki.

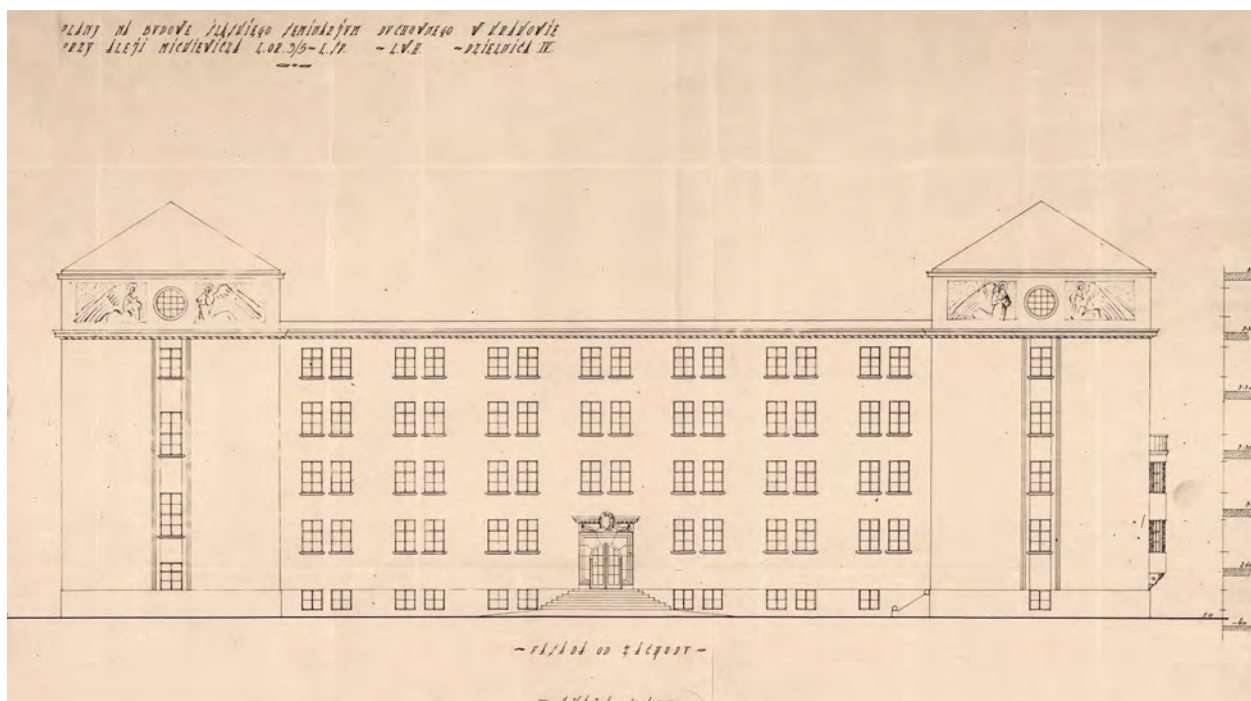
Twórców moderna pociągała, ale obawiali się początkowo projektu zbyt śmiałego. Z tego wahania narodziła się wersja, którą odrzucono na etapie uzgadniania z instancjami miejskimi – skrzydła budynku miały nakrywać dachy czterospadowe. I nie był to luźno rzucony pomysł, spontaniczny szkic w czasie dyskusji, lecz starannie rozrysowany projekt, usunięty z ostatecznej wersji. Pozostał tylko na projektach zachowanych w Archiwum Narodowym w Krakowie i Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach. Projekt katowicki nie był dyskutowany, stąd zachował się w stanie pierwotnym. W wersji krakowskiej widać wyraźnie uzgodnioną zmianę – z czterospadowych dachów zrezygnowano. Za to dach nad korpusem głównym służyć miał kąpielom słonecznym.

⁶⁵ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1131, s. 23. Zaproszono też przedstawicieli władz świeckich, m.in. wojewodę śląskiego Michała Grażyńskiego i krakowskiego Mikołaja Kwaśniewskiego. Piech Stanisław: *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918–1939*. Kraków 1999, s. 65.

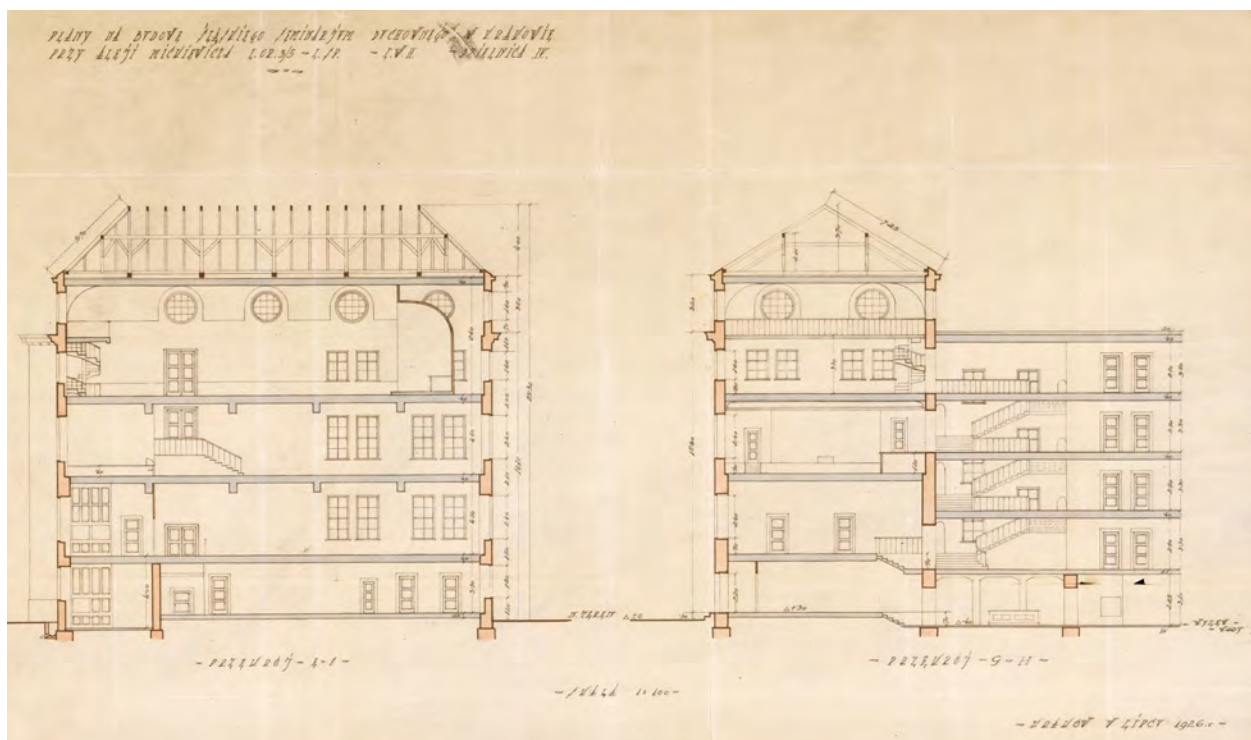
⁶⁶ Por. Zawadzki Jarosław: *Architekt Zygmunt Gawlik...*, s. 212–233.

⁶⁷ Stefan Polański (b.d.), inżynier cywilny i koncesjonowany budowniczy, przysięgły mierniczy; ukończył w 1905 r. Wydział Inżynierii Politechniki w Wiedniu. Do 1920 r. pracował w przedsiębiorstwach, w 1920 r. otworzył biuro w Krakowie, zajmując się budowlami żelazno-betonowymi. *Album inżynierów i techników w Polsce*. T. 1, cz. 3. Łwów [b.d.w.], s. 139.

⁶⁸ Kosztorys wstępny budowy gmachu. AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 7; dokumentacja projektowa budynku ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452, s. 3.

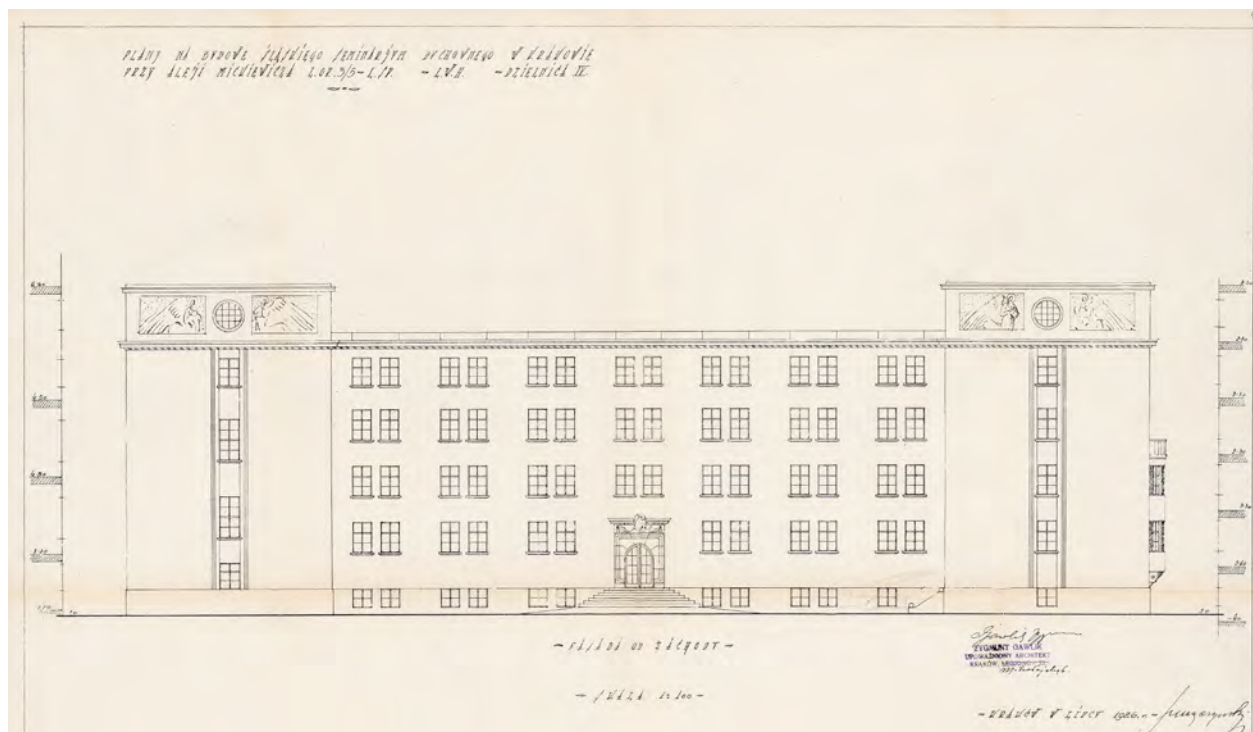
Projekt pierwotny z czterospadowymi dachami skrzydeł, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.- Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, lipiec 1926 r.; w zasobie AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 10

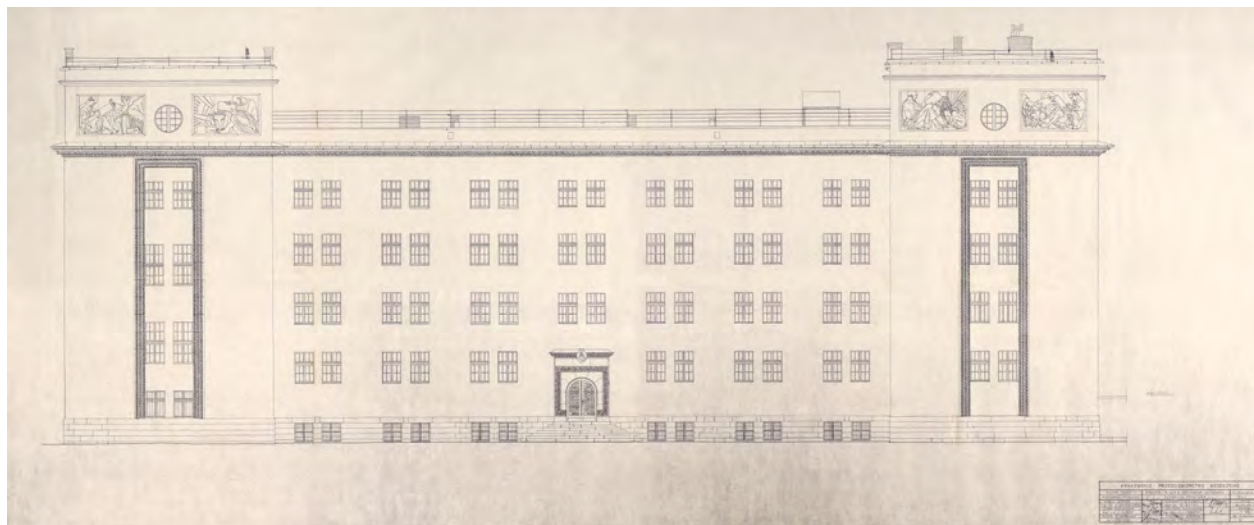
Projekt pierwotny z czterospadowymi dachami skrzydeł, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.- Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, lipiec 1926 r.; w zasobie AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 10 v.

Pierwotny pomysł – dla nas zaskakujący – nabiera sensu po zestawieniu go z istniejącym już wcześniej w sąsiedztwie budynkiem Szkoły Przemysłowej, nakrytym podobnymi dachami, czterospadowych dachów użyto także w kompleksie cesarskiej fabryki tytoniu przy ulicy Dolnych Młynów. Szczególnie z tej próby upodobnienia zrezygnowano i wybrano do realizacji istniejące rozwiązanie⁶⁹.

⁶⁹ Plany przyszłego budynku seminaryjnego, przedyskutowane i zaakceptowane przez władze diecezjalne, zaakceptowała Komisja Artystyczno-Budowlana Miasta Krakowa. AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 4–5.

Fasada od wschodu, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.-Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, lipiec 1926 r.; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452

Inwentaryzacja fasady wschodniej gmachu Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, 1979; w zasobie ANK, Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne, sygn. 29/1406/1168

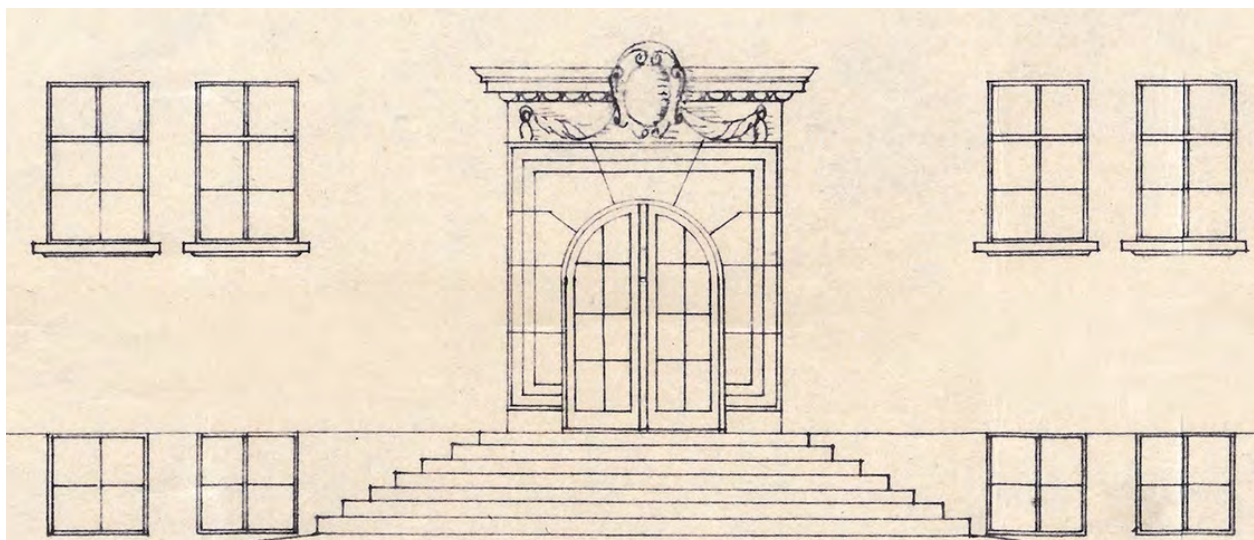
Powstał trójskrzydłowy budynek, z prostokątnym, czterokondygnacyjnym korpusem głównym i dwoma prostopadłymi, pięciokondygnacyjnymi skrzydłami bocznymi (ryzalitami) wysuniętymi w kierunku alei Mickiewicza, oskrzydłającymi wąski pas zieleni przed elewacją frontową. Skrzydła podwyższono w stosunku do korpusu głównego o jedną kondygnację, umieszczoną powyżej gzymsu koronującego, rozwiązana w formie attyki. Tam w prostokątnych polach umieszczono płaskorzeźby ewangelistów. Pomiędzy

dzy płaskorzeźbami oraz w elewacjach bocznych znalazły się charakterystyczne dla architektury modernistycznej okulusy.

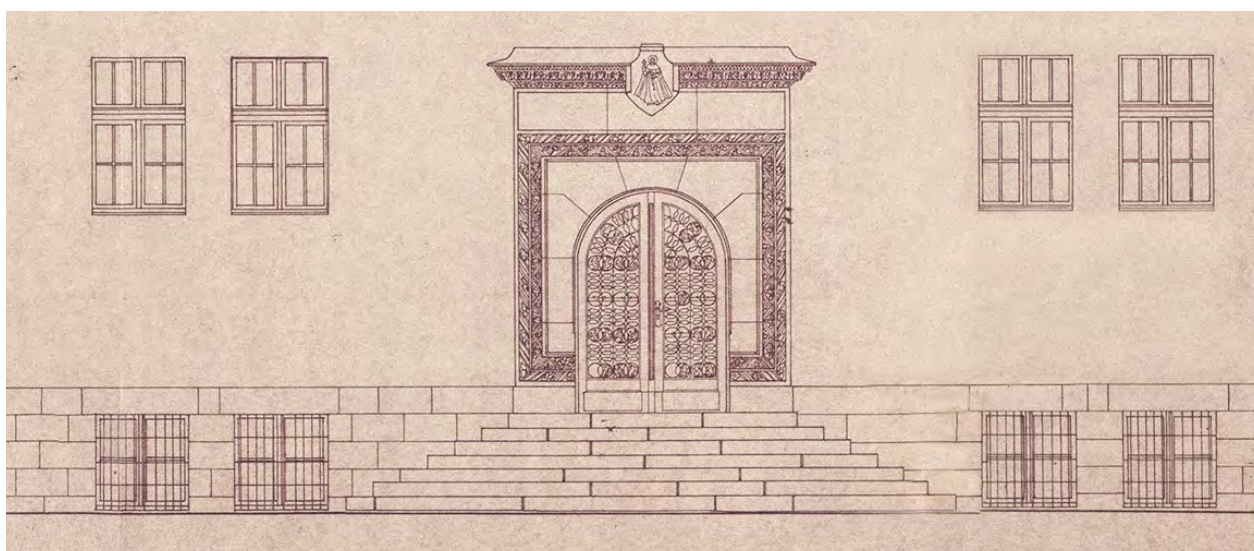
Wieloosiowe, symetryczne elewacje, posadowione na wysokim cokole w kamiennej okładzinie, są gładko tynkowane⁷⁰ i artykułowane rzędami zdwojonych, prostokątnych otworów okiennych, tworzących rytmiczne podziały. Kiedy przyjrzymy się bliżej, zauważymy znaczące różnice między projektem a realizacją.

Rezygnacja z czterospadowych dachów w elewacji południowej sprawiła, że kondygnacja nad gzymsem kordonowym, którego układ i dekoracja uległa przeobrażeniu, zmieniła proporcje. Jej wysokość zaproponowano, poprawiając

⁷⁰ Obiekt zachował w części tynki z lat dwudziestych i trzydziestych XX w. z kryształami miki.

Portal wejścia głównego, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.-Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, lipiec 1926 r.; w zasobie AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 11

Portal wejścia głównego, Inwentaryzacja gmachu Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie z 1979 r.; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452

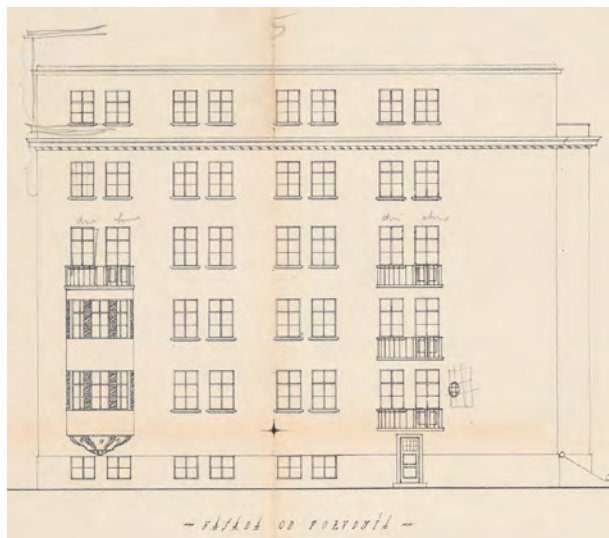

Portal główny, fot. Stanisław Mucha, 1934; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. 5045

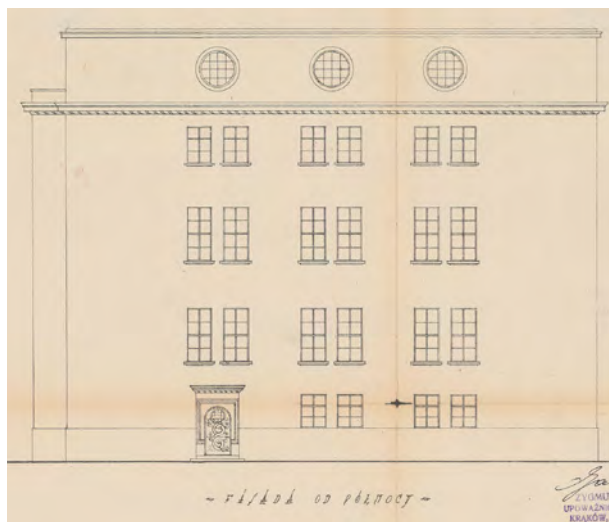
a vista projekt. Zmianę proporcji dobrze widać w średnicy i lokalizacji okulusów oraz proporcjach płaskorzeźb. Okna ujęto w wysokie, przebiegające przez wszystkie kondygnacje wnęki – uskokowe obramienie z ćwierćwałkami pokrytymi płaskorzeźbioną dekoracją roślinną. Zmieniono układ okien na ścianach skrzydeł, a także sposób ich akcentowania na elewacji. Odmienne od projektowanych były także podziały okien. Takie jak na inwentaryzacji z 1979 roku widzimy już na zdjęciach z 1934 roku.

W elewacji frontowej w oczy rzuca się wykonany w szlachetnym tynku portal wejścia głównego umieszczony na osi elewacji, poprzedzony kamiennymi schodami, na których dodano (w latach osiemdziesiątych XX wieku) wolno stojące balustrady. On też miał wyglądać inaczej.

Portal zwieńczony jest prostym gzymsem z ornamentalnym fryzem, na tle którego umieszczono kartusz z wizerunkiem św. Jacka, patrona diecezji śląskiej. Elementy portalu pokryto stylizowanym ornamentem roślinnym, na końcach

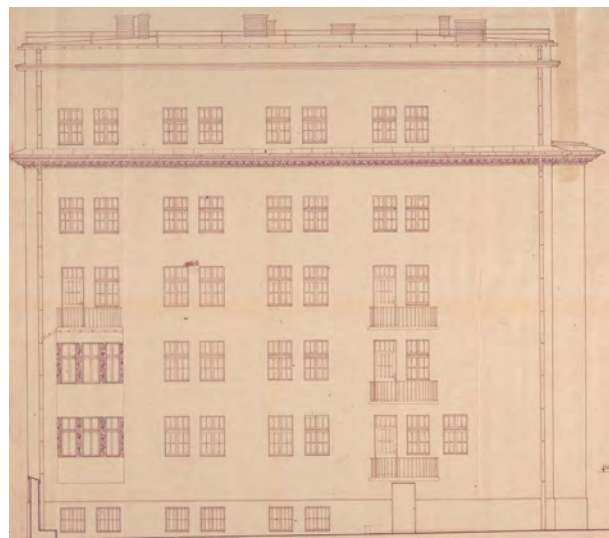

Fasada od południa, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L. Sp-L.W.H.-Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, lipiec 1926 r.; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452

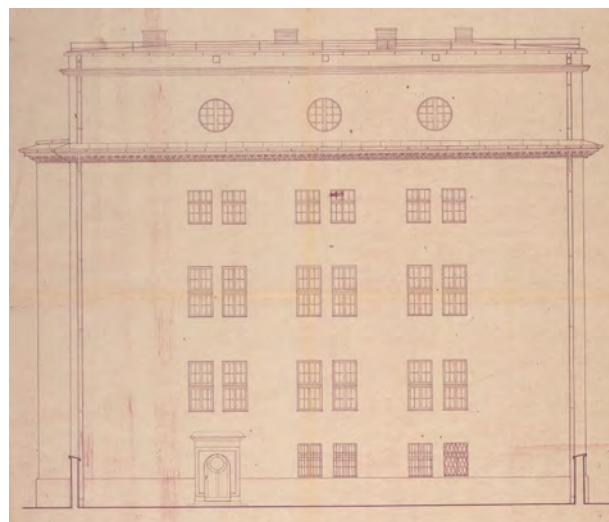

Fasada od północy, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L. Sp-L.W.H.-Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, lipiec 1926 r.; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452

węgarów modelując głowy zwierzęce. Brama zamknięta łukiem pełnym, kryje dwuskrzydłowe, przeszklone drzwi z kratą w formie ornamentu roślinnego, urozmaiconego stylizowanymi przedstawieniami smoków (ryb?). Klamka

Inwentaryzacja fasady południowej gmachu Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, 1979; w zasobie ANK, Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne, sygn. 29/1406/1168

Inwentaryzacja fasady północnej gmachu Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, 1979; w zasobie ANK, Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne, sygn. 29/1406/1168

i sztyld żelazne, kute, o historyzujących formach⁷¹. Zaczepnięte z sakralnej architektury romańskiej detale podkreślają funkcję budynku⁷². To dekoracja reprezentatywna dla innych prac Zygmunta Gawlika⁷³ i był to ukłon w stronę tradycji⁷⁴.

Elewację południową rozwiązano, ozdabiając dwukondygnacyjnym wykuszem, zwieńczonym tarasem z balustradą na poziomie trzeciej kondygnacji. Wykusz zachodni zaprojektowano na rzucie półokręgu, okna dzieląc filarami z płaskorzeźbioną dekoracją w formie winorośli. Wykusze przynależały do mieszkań władz seminarium oraz pokoi gościnnych. Balkony o analogicznej formie umieszczono także na osi wschodniej. Jeszcze w fazie zmian zaznaczanych na projekcie z 1926 roku okulus projektowany w korytarzyku izby chorych (parter, oś wschodnia) zamieniono na okno

⁷¹ Elementy metaloplastyczne wykonał krakowski Zakład Artystyczno-Slusarski Franciszka Wessely, ul. Krupnicza 21 (honorarium za kratę wejścia głównego wyniosło 3100 złp). AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

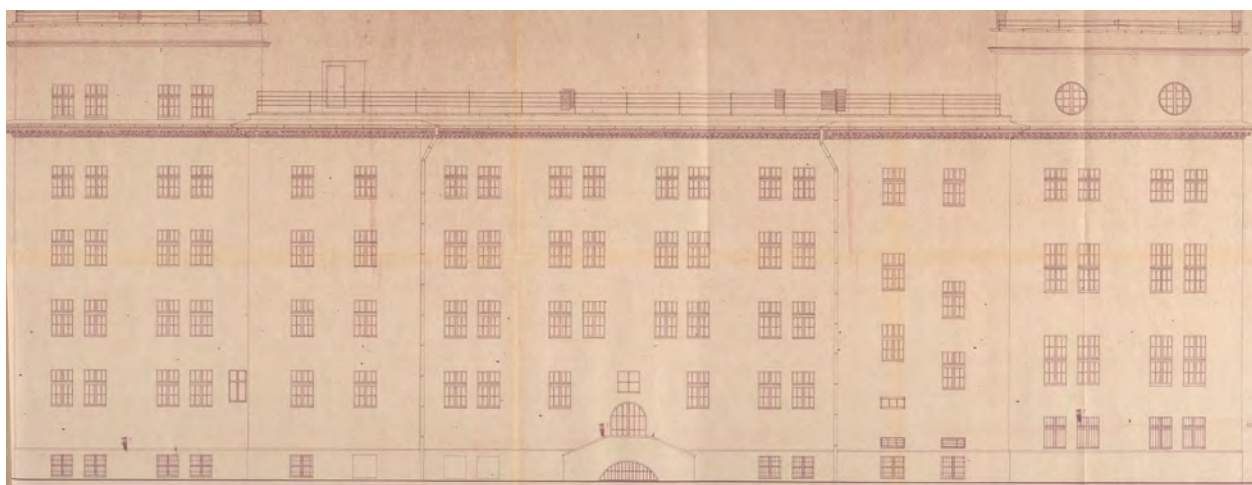
⁷² ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452, s. 14.

⁷³ Podobna dekoracja zachowała się w bramie domu architekta przy ul. Lea 17.

⁷⁴ Wiśniewski Michał: Architektura użyteczności publicznej..., s. 31–32.

Fasada od zachodu, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.-Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, lipiec 1926 r.; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452

Inwentaryzacja fasady zachodniej gmachu Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, 1979; w zasobie ANK, Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne, sygn. 29/1406/1168

prostokątne. W trakcie realizacji m.in. zredukowano dekoracje przy ryzalicie mieszkań profesorskich, uproszczono oprawę drzwi wejściowych.

Na planie jest poprawka zmieniająca wysokość kondygnacji skrzydeł nad gymsem kordonowym. Spowodowało to zmianę proporcji między powierzchnią okien a wielkością ściany najwyższej kondygnacji skrzydła.

Elewacja północna od ulicy Humberta jest najwierniejsza projektowi, pomijając podwyższenie kondygnacji nad gymsem, kształt jego samego oraz podział okien. Sześciosiowa, w parterze pięciosiowa. Wejście w osi wschodniej ujęte jest prostokątnym portalem wykonanym w tynku, z naczółkiem w formie belkowania zwieńczonego gymsem.

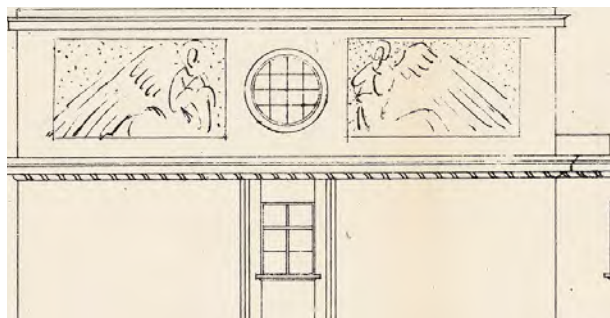
Najmniej efektowna jest dwudzięciosiowa elewacja tylna, z dwoma dwuosiowymi płytkami ryzalitami. Na osi wysokiego parteru otwór wejściowy zamknięto łukiem półokrągłym, poprzedzonym lustrzanymi schodami. Tę elewację też znacząco przekształcono – zmiana dotyczyła układu wejść do budynku oraz okien doświetlających klatki schodowe, inne niż projektowano są też okna, gdyż nastąpiło uproszczenie dekoracji.

Charakterystyczną dekoracją monumentalnego gmachu Śląskiego Seminarium Duchownego przy alei Mickiewicza są płaskorzeźby przedstawiające ewangelistów, odkute w dolomicie według projektu Xawerego Dunikowskiego⁷⁵. Umieszczone w eksponowanym miejscu, zdobią boczne, wyższe skrzydła gmachu – od północy znalazły się wizerunki św. Mateusza i św. Łukasza, od południa św. Marka i św. Jana. W projekcie budowlanym uzgadnianym z władzami miasta w 1926 roku architekci widzieli (może był to tylko prowizoryczny szkic) dekoracje w postaci modlących się aniołów⁷⁶. Szczęśliwie wybrano rozwiązanie ambitne.

Płaskorzeźby zwracają uwagę prostymi, bliskimi modernizmowi cięciami, ekspresyjnym ukształtowaniem postaci, wykorzystaniem światłocienia, ale także – co widać z bliska – subtelnym detałem. Kompozycje (postać ewangelisty oraz jego atrybut) umieszczono w prostokątnych polach tej samej wielkości. Pracował nad nimi, według gipsowych

⁷⁵ Projekty zachowane w zbiorach warszawskiej Królikarni (oddział Muzeum Narodowego w Warszawie).

⁷⁶ ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452, s. nlb.

Pierwotny projekt dekoracji fasady od wschodu, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.-Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, lipiec 1926; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452

Stan płaskorzeźb w 1934 r., fot. Stanisław Mucha; w zasobie AAdK, Zbiór fotograficzny, sygn. ZF 5049

modeli, m.in. Bogusław Langman⁷⁷, wtedy jeszcze student krakowskiej ASP. Zdążyliśmy zapomnieć, że pierwotnie tła płaskorzeźb były złożone. Zdobienie nie zachowało się, nie dysponujemy zdjęciem w kolorze. Został tylko rachunek wystawiony przez Pracownię Artystyczną Pozłotniczo-Rzeźbiar-

ską Leona Wiadrowskiego (ul. Floriańska 7) 17 października 1929 roku. Za „wygruntowanie olejno i pozłocenie złotem dukatowem podwójnem dwóch tel” Gawlik musiał wyłożyć 600 zł, za co płacił w ratach do kwietnia 1930 roku⁷⁸.

Ewangeliści stali się znakiem rozpoznawczym budynku. Znakiem kosztownym, bo Dunikowski nie miał w zwyczaju pracować za przysłowiowe Bóg zapłać. W aktach diecezji katowickiej zachowała się korespondencja dowodząca, że artysta w kwestiach finansowych był nieustępliwy. Kuria – nie mniej, więc o zatargi nie było trudno, a spory trwały latami. Fragment protokołu z 1935 roku: „Ks. Rektor Maśliński stwierdza, że zostały bez skutku starania jego, podejmowane przez kilka lat u p. prof. Dunikowskiego z Akademii Sztuk Pięknych o wydanie Seminarium Śląskiemu dwóch odlewów gipsowych rzeźb św. Jacka i św. Barbary, które zostały przez prof. Dunikowskiego na skutek zamówienia śp. Ks. Biskupa Lisieckiego⁷⁹ wykonane i zapłacone. Dowód zapłacenia powinien się znajdować w aktach Kurii, względnie Komitetu Budowy Katedry. Fakt zapłacenia przyznał wobec Ks. Rektora sam prof. Dunikowski, czego świadkiem był p. Edward Litwin⁸⁰. Przy ostatniej rozmowie Ks. Rektora z prof. Dunikowskim, odbytej w lipcu b. r. w mieszkaniu prof. Dunikowskiego w obecności arch. Litwina, prof. Dunikowski ponownie odmówił wydania odlewów gipsowych, mimo że był to przyrzekł rok temu czy dawniej Ks. Rektorowi w obecności arch. Litwina. Prof. Dunikowski obstaje przy żądaniu, aby rzeźby te zostały pod jego nadzorem wykonane czy w kamieniu, czy w odlewie, podając jako cenę wykonania 6.000 zł⁸¹. Po latach okazuje się, że honorarium Dunikowskiego to były dobrze wydane pieniądze.

Wnętrza

Gmach seminaryjny był nowoczesny. Dwutraktowy układ wnętrz rozwiązano, kierując się przede wszystkim funkcjonalnością. Reprezentacyjne pomieszczenie budynku to daw-

⁷⁷ Bogusław Langman (1905–1998), syn Zygmunta Langmana, rzeźbiarza. Pracował w Krakowie i okresami w Rzymie. Wykonał m.in. główny i boczny ołtarz do nowego kościoła w Tłuczaniu (powiat wadowicki) oraz popiersie Henryka Sienkiewicza ustawione w rzymskim parku Borghese, później przeniesione do kościoła Domine Quo Vadis, a także rzeźbę portretową biskupa Stanisława Adamskiego do katedry w Katowicach. Felczyńska Agata: Bogusław Langman. W: *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2025 [online]. [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://sdm.upjp2.edu.pl/ludzie/boguslaw-langman>.

⁷⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

⁷⁹ Arkadiusz Lisiecki (1880–1930), duchowny rzymskokatolicki, biskup diecezjalny katowicki w latach 1926–1930. Świecenia kapłańskie przyjął 17 grudnia 1904 r. Przed 1905 r. był członkiem Ligi Narodowej. W 1918 r. zaangażował się w życie polityczne. Delegat powiatu śremskiego do Polskiego Sejmu Dzielnicowego, członek Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu. Po odejściu Hłonda na stolicę prymasowską mianowany w 1926 r. biskupem diecezjalnym diecezji katowickiej. Zmarł nagle. *Lisiecki Arkadiusz (1880–1930)* [online].

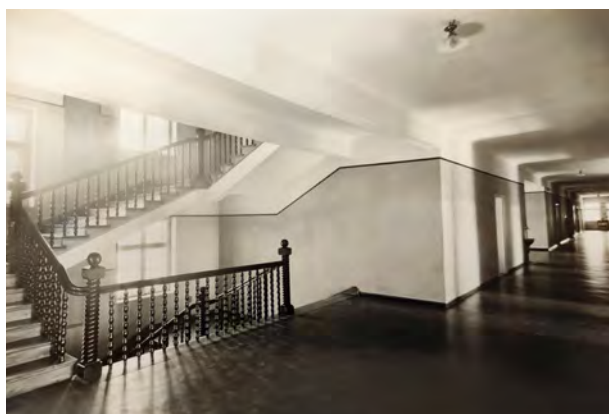
Panteon Górnosłaski w Katowicach [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://panteon-gornoslaski.pl/postacie/lisiecki-arkadiusz-1880-1930/>.

⁸⁰ Edward Litwin (1901–1983), architekt, absolwent Państwowej Szkoły Przemysłowej w Krakowie. Studiował architekturę na Wydziale Architektury krakowskiej ASP, a dyplom architekta uzyskał na Wydziale Architektury Politechniki Lwowskiej w 1932 r. Praktyki zawodowe odbył w przedsiębiorstwie Beton oraz w pracowni Józefa Pokutyńskiego. W latach 1924–1931 pracował w biurze Zygmunta Gawlika i Franciszka Mączyńskiego. Wraz z Samuelem Baumem pracował przy wygranym przez Gawlika konkursie na projekt katedry w Katowicach w latach 1924–1925. W 1931 r. otworzył samodzielne biuro architektoniczno-budowlane. Wykładowca w Państwowej Szkole Przemysłowej w Krakowie (1936–1939). *Arch. Edward Jan Litwin* [online]. In memoriam. Pamięci architektów polskich, Marek Perepeczo, SARP Koszalin, 2024 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: https://www.archimemory.pl/pokaz/edward_jan_litwin,4952.

⁸¹ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1131, s. 19.

Sala wykładowa, fot. Stanisław Mucha, połowa lat trzydziestych XX w.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 5047

Korytarz i klatka schodowa, fot. Stanisław Mucha, połowa lat trzydziestych XX w.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 5046

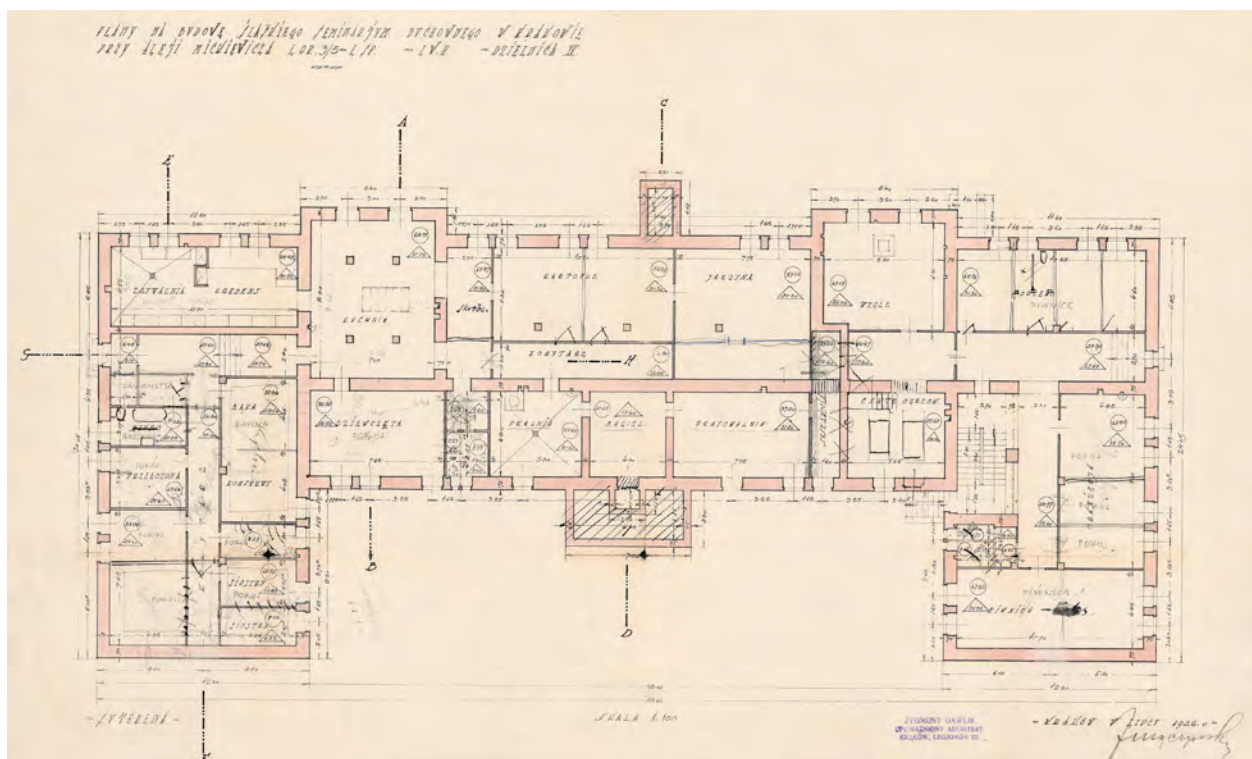
Jadalnia, fot. Stanisław Mucha, połowa lat trzydziestych XX w.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 5049

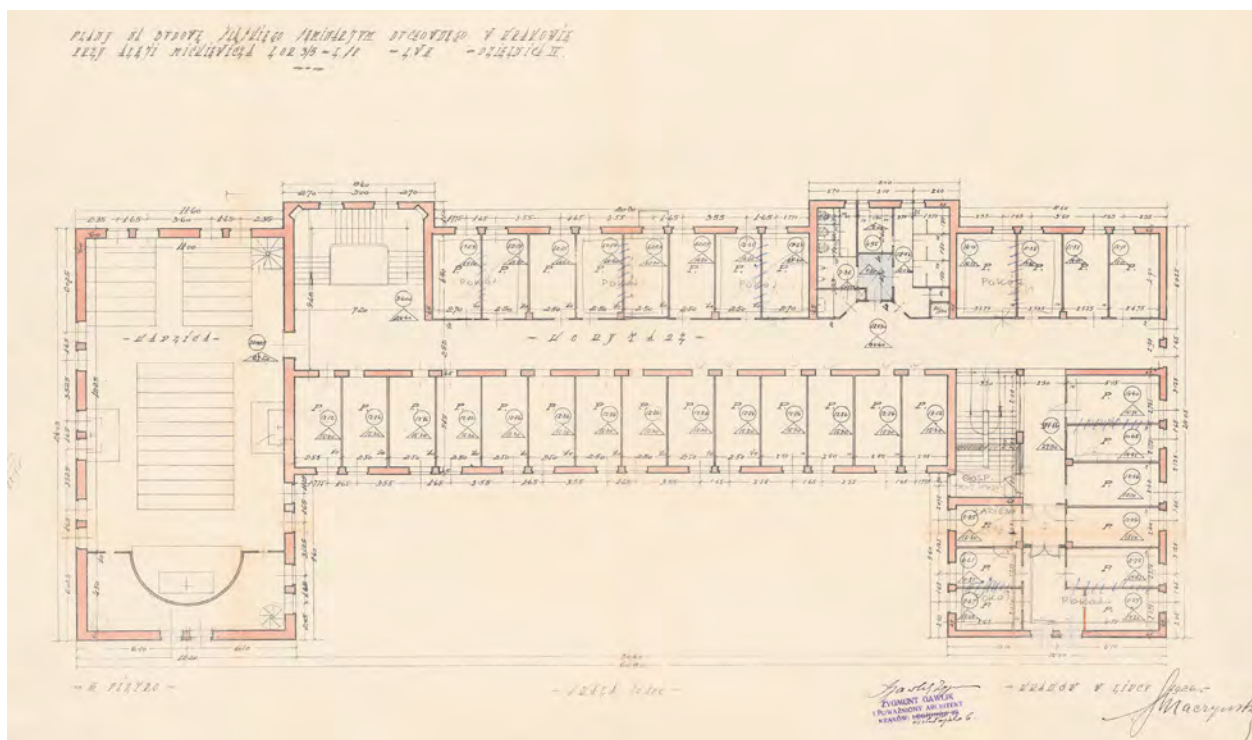
Kuchnia, fot. Stanisław Mucha, połowa lat trzydziestych XX w.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 5042

Biblioteka, fot. Stanisław Mucha, połowa lat trzydziestych XX w.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 5048

Suterena, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.-Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, Franciszek Mączyński, lipiec 1926 r.; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452

III piętro, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.-Dzielnica IV, Zygmunt Gawlik, Franciszek Mączyński, lipiec 1926 r.; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452

ny refektarz na parterze skrzydła północnego z żelbetowym stropem kasetonowym⁸². Niestety wnętrze to zostało spalone

w 1945 roku. Korytarze i hol umożliwiały swobodne poruszanie się, a o ich walorach estetycznych przesądzała reprezentacyjna drewniana klatka schodowa z toczonymi spiralnie tralkami (odtworzona po pożarze z 1945 roku), w części pomieszczeń zachowała się oryginalna, płycinowa stolarka

⁸² ANK, ABM, f310, al. Mickiewicza 3 / Humberta 4-6.

Kaplica, fot. Stanisław Mucha, połowa lat trzydziestych XX w.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 5044

drzwiowa. Biblioteka była obszerna, ale już nie tak efektowna, wyposażano ją pośpiesznie w 1929 roku⁸³. Duże przestrzenie publiczne kontrastowały z ciasnymi sypialniami kleryków. Mieszkania siostr elżbietanek posługujących w seminarium ulokowano w suterenie, obok magazynów konserw i mąki.

Skala przekształceń wewnątrz była porównywalna ze zmianami w projekcie budynku. Ścianki stawiano, wyburzano, znów stawiano nowe. Zaślepiano korytarze, zmieniano okna. Podobnym zmianom ulegała funkcja poszczególnych pomieszczeń, którą możemy wyczytać z planów architektonicznych i inwentaryzacji⁸⁴.

Kaplica

Na czwartym piętrze skrzydła północnego zlokalizowano kaplicę, zamkniętą apsydą i nakrytą zdobionym sklepieniem kolebkowym. „Architekci przy pomocy prostych środków wykreowali przestrzeń o mistycznej atmosferze. Apsyda kaplicy pozostaje w cieniu, a przez wysoko umieszczone okrągłe okna sączy się dyskretne światło”⁸⁵. Na barwę światła w pomieszczeniu miały wpływ wypełniające okna witraże z wizerunkami świętych.

W ołtarzu ustawiono grupę rzeźb: Chrystusa i patronów młodzieży – św. Stanisława Kostki i św. Jana Kantego. Twórca kompozycji Stanisław Popławski⁸⁶ opracował najpierw wersję mocno ekspresyjną, ale komisja (*de facto* biskup katowicki Arkadiusz Lisiecki, następca biskupa Hłonda, który został prymasem Polski) wybrała 20 października 1928 roku wariant klasycyzujący⁸⁷. Zainteresowanie biskupa Lisieckiego pracami przy budowie seminarium było stałe. W liście do

rektora pisał: „O ile znajdę dzień wolny, przybędę przed wyjazdem do Rzymu do Krakowa, ażeby zobaczyć rzeźby na sklepieniu i grupę ołtarzową. Panów architektów proszę bez litości gnębić o wykończenie rzeźby i wyprawienie muru oraz zdjęcie rusztowania przed powrotem naszym z Rzymu tzn. przed połową listopada [1929]”⁸⁸.

⁸³ Rozliczenia z wykonawcami, 1929, wnioski o dotacje, AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

⁸⁴ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1134, s. 132.

⁸⁵ *Gmach Seminarium Śląskiego*. Oprac. Aneta Borowik [online]. Krakowski Szlak Modernizmu, Instytut Architektury, 2020 [dostęp 14 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/gmach-seminarium-slaskiego/>.

⁸⁶ Stanisław Popławski (1886–1959), rzeźbiarz, ceramik, profesor ASP w Krakowie. Studiował w Szkole Rysunkowej Wojciecha Gersona (1901–1906), u Piusa Welońskiego, następnie we Florencji (1906) i na ASP w Krakowie pod kierunkiem Konstantego Laszczki i Alfreda Dauna (1906–1911). W 1913 r. przebywał w Paryżu i Rzymie. Po powrocie wstąpił do Związku Strzeleckiego Strzelec, 5 sierpnia 1914 r. zgłosił się do Legionów Polskich. W 1916 r. przeniesiony do rezerwy. W latach 1923–1930 pedagog w Szkole Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Krakowie. Od 1937 r. wykładowca ASP w Krakowie, kierownik Zakładu Ceramiki. Szubert Piotr: *Stanisław Horno-Popławski* [online]. Culture.pl, marzec 2003 [dostęp 2 marca 2024]. Dostępny w internecie: <https://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-horno-poplawski>.

⁸⁷ AAdK, ASDKr, fotografia sygn. 5045.

⁸⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 17.

Powierzenie wykonania grupy ołtarzowej Popławskiemu było najpewniej argumentem w niekończących się sporach płatników kurii z Dunikowskim, eleganckim daniem do zrozumienia, że dekorację gmachu można powierzyć komuś innemu. A za wystrój plastyczny gmachu Dunikowski czuł się odpowiedzialny.

Między podziałami sklepienia kaplicy umieszczono płaskorzeźby o tematyce chrystologicznej. Pierwotnie miało to być wyobrażenie sakramentów świętych, zaproponowane przez Popławskiego, ale Dunikowski postawił na prace swoich uczniów (a równocześnie koleżanki i kolegów Gawlika ze studiów w Akademii). Kuria zgodziła się. Studentom i świeżym absolwentom ASP mogła zapłacić mniej niż Popławskiemu. Rachunki – fragmentarycznie zachowane w Archiwum Archidiecezji Katowickiej – pozwoliły ustalić

szersze grono młodych krakowskich artystów, studentów Dunikowskiego, którzy pracowali przy zdobieniu gmachu. Do tej pory w skromnej literaturze przedmiotu wspominało dwie uczennice: Wandę Ślędzińską⁸⁹ i Zofię Kuskówną (płaskorzeźba *Ukrzyżowanie*)⁹⁰, pracujące przy zdobieniu kaplicy, a także Karola Hukana⁹¹, przygotowującego reliefy na elewacje. Wykonane w drugiej połowie 1929 roku⁹² pojawiają się także (sierpień)⁹³: [Anna] Walewska⁹⁴ – rzeźba mała, zaliczka 38 złp, [Wanda] Ślędzińska – rzeźba mała, zaliczka 38 złp, [Zofia] Kuskówna – rzeźba mała, zaliczka 38 złp, [Jadwiga] Sulikowska⁹⁵ – rzeźba duża, zaliczka 250 złp, [Karol] Muszkiet⁹⁶ – rzeźba mała, zaliczka 250 złp, [Zofia] Kuskówna – rzeźba duża, zaliczka 800 złp, [Stanisław] Popławski ołtarz zaliczka 2000 złp; (wrzesień): [Jadwiga] Sulikowska – duża rzeźba (do kaplicy), tj. *Pół*

⁸⁹ Wanda Ślędzińska (1906–1999), rzeźbiarka, w latach 1923–1929 studiowała rzeźbę na ASP w Krakowie w pracowni Xawerego Dunikowskiego. Równocześnie studiowała na UJ historię sztuki i archeologię klasyczną. Od 1930 r. należała do Związku Polskich Artystów Plastyków, początkowo do grupy Rzeźba, Start i do grupy Zwornik. Tworzyła kameralne rzeźby, utrzymane w tradycji realistycznej, w gipsie, drewnie, w sztucznym kamieniu. Wystawiała w Krakowie, Warszawie, Poznaniu i Paryżu. Wielokrotnie nagradzana. W latach 1945–1970 pracownik Wydziału Rzeźby początkowo Akademii Sztuk Plastycznych (1952), następnie Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. W 1956 r. mianowana docentem. Była pierwszą kobietą na stanowisku kierownika Katedry Rzeźby krakowskiej ASP, aż do przejścia na emeryturę w 1970 r. *Wanda Ślędzińska* [online]. Wydział Rzeźby Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://rzezba.asp.krakow.pl/wydzial/pedagogzy/dawni-profesorowie/wanda-sledzinska/>.

⁹⁰ Zofia Kusek (Kuskówna)–Steczowska (1901–1974), rzeźbiarka, studiowała na ASP w Krakowie w latach 1920–1928. Początkowo uczęszczała do klasy ogólnej, później do szkoły Władysława Jarockiego, a po rocznej przerwie już nieprzerwanie związana była ze szkołą rzeźby Dunikowskiego: najpierw ogólną, potem główną. Prowadziła działalność w domowej pracowni przy ul. Cieszyńskiej 10. Brała udział w konkursach, m.in. na projekt pomnika Chopina w Krakowie. Uczestniczyła w wystawach krajowych, m.in. prezentując prace w Pałacu Sztuki w Krakowie w 1933 r. Pracowała w gipsie lub stiuku, sporadycznie w kamieniu i brązie. *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1895–1939*. Oprac. Józef E. Dutkiewicz, Jadwiga Jeleniewska-Ślesińska, Władysław Ślesiński. Wrocław 1969, s. 324; Ziarkowski Dominik: *Figura błogosławionej Salomei w Parku Zamkowym w Ojcowie*. „Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera” [online]. 2008, t. 18, s. 79–90 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://docplayer.pl/1716-3638-Pradnik-prace-i-materiały-muzeum-im-prof-władysława-szafera-pradnik-prace-muz-szafera-18-79-90-2008.html>.

⁹¹ Karol Hukan (1888–1958), rzeźbiarz, w latach 1900–1907 uczył się rzeźby w Szkole Przemysłu Artystycznego w Kołomyi na oddziale rzeźby figuralnej. W latach 1908–1912 studiował w krakowskiej ASP w klasie Konstantego Laszczki; pobyty we Włoszech w 1926 i 1933 r. Tworzył w kamieniu, stiuku, brązie, drewnie, gipsie i glinie. Był artystą płodnym, pozostawił liczne ołtarze, rzeźby sakralne, tablice pamiątkowe, plakiety, popiersia, nagrobki oraz pomniki.

Przez całą drugą dekadę XX w. realizował sześć stiukowych ołtarzy w kościele Jezuitów przy ul. Kopernika. Jest autorem alegorii na budynku NBP przy ul. Basztovej, drzwi do kościoła Mariackiego, godel krakowskich kamienic. *Karol Hukan (1888–1958)* [online]. Muzeum Łazienki Królewskie [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/katalog/artysty/karol-hukan>.

⁹² AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

⁹³ Dodatkowo kierownictwo artystyczne Dunikowskiego 871,55 złp. AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

⁹⁴ Anna Wallek-Walewska (1892–1977), rzeźbiarka, aktorka teatralna oraz śpiewaczka operowa i operetkowa. W 1929 r. absolwentka Wydziału Rzeźby ASP w Krakowie. Była uczennicą Xawerego Dunikowskiego. Tworzyła głównie rzeźby figuralne, stylizowane popiersia portretowe i płaskorzeźby. Wystawiała m.in. w Salonie TPSP w Krakowie. Anna Walewska. W: *Encyklopedia teatru polskiego*, 2016 [online]. [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://encyklopediateatru.pl/osoby/14993/anna-walewska>.

⁹⁵ Jadwiga Maria Sulikowska-Horodyska (1905–1973), rzeźbiarka, studiowała w latach 1927–1929 we Lwowskiej Szkole Przemysłu Artystycznego, w latach 1929–1932 w rzymskiej Akademii Sztuk Pięknych. Po powrocie do Lwowa zajęła się rzeźbą sakralną, współpracowała też z wytwórnią wyrobów alabastrowych w Żurawnie. W 1940 r. przedostała się z Lwowa do Krakowa. Po wojnie była profesorem Politechniki Krakowskiej. *Jadwiga Horodyska h. Korczak* [online]. Maria Jadwiga Minakowska, *Wielka genealogia Minakowskiej (Wielcy.pl)* [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.sejm-wielki.pl/b/psb.8906.6>.

⁹⁶ Karol Muszkiet (1904–1993), rzeźbiarz, aktywny przede wszystkim w Krakowie. Studia rzeźbiarskie rozpoczął pod kierunkiem Xawerego Dunikowskiego i Konstantego Laszczki. Edukację artystyczną kontynuował w rzymskiej Accademia di Belle Arti. W okresie międzywojennym wykonał szereg prac konserwatorsko-dekoracyjnych, m.in. rozety stropu sali Senatorskiej na Wawelu, projekty głów wawelskich oraz prace związane z architekturą. Należał do Zrzeszenia Artystów Plastyków Zwornik, z którym wystawiał przed wojną. Po wojnie był autorem ważnych realizacji konserwatorskich. W Seminarium Duchownym w Krakowie wykonał także portal ze smokami. *Karol Muszkiet (1904–1993)* [online]. Salon Dziej Sztuki Connaissance [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://koneser.krakow.pl/pl/artysty/800-karol-muszkiet>.

na jeziorze *Genezalet*, zaliczka 500 złp, [Stanisław] Marcinów⁹⁷ – duża rzeźba (do kaplicy), tj. *Ostatnia Wieczerza*, zaliczka 300 złp, [Stanisław] Marcinów – duża rzeźba, zaliczka 50 złp; (październik⁹⁸): [Stanisław] Popławski – ołtarz, reszta należności 6000 złp, [Zofia] Kuskówna – duża rzeźba, reszta należności 1200 złp, [Stanisław] Marcinów – duża rzeźba, reszta należności 1650 złp, [Karol] Muszkiet rzeźba mała, 700 złp, [Bolesław] Langman – płaskorzeźby [ewangelistów], 2 sztuki, 1600 złp.

W tym okresie artystów w montażu płaskorzeźb wspierała firma murarska Antoniego Pacińskiego z ulicy Królowej Jadwigi 17, która osadzenie medalionów wyceniła na kwotę 665 zł⁹⁹. [F.] Huszicki za haki do rzeźb wziął 50 zł. Transport prac (z ogrodu, wzniesiono prowizoryczny barak, w którym artyści mogli pracować) kosztował 28 zł. Oddzielnie kwotę 350 zł wypłacono pracującemu w kaplicy sztukatorowi¹⁰⁰.

Otoczenie

Schemat zagospodarowania terenu wokół gmachu przedstawiony przez Zygmunta Gawlika miał zrobić na decyzjach miejskich wrażenie. Komponowana zieleń wypełnić miała szczelnie niemal całą działkę. Projekt nie znalazł jednak uznania w oczach ordynariusza diecezji katowickiej Stanisława Adamskiego, który zażądał korekt¹⁰¹. Pisał: „Boisko przewidziane w projekcie jest stanowczo za małe. Wołałbym wobec tego zrezygnować z tzw. pergoli, a część gruntu dla niej przewidzianego oddać na rozszerzenie boiska mniej więcej do kreski, którą zrobiłem na rysunku. Rysunek niniejszem odsyłam”¹⁰². Troska biskupa była przedwczesna, bo działka długo pozostawała niezagospodarowana. Służyła przez lata jako zaplecze budowy, a prace budowlano-wyposażeniowe trwały jeszcze w latach trzydziestych¹⁰³.

Plan sytuacyjny z 1926 roku wskazuje, że wprowadzono istotne zmiany: zrezygnowano z ogrodu dla sióstr posługujących w seminarium (miały mieć do niego odrębne wejście z sutereny, gdzie obok kotłowni i magazynu ulokowano ich pokoje). Tzw. ogród sióstr od razu stał się podwórzem gospodarczym (narożnik alei Mickiewicza i ulicy Humberta), na którym m.in. stanęły kurniki¹⁰⁴. Bramę wjazdową przesunęto

nięto bliżej ulicy Wenecja, *de facto* anulując pomysł ogrodu ozdobnego, wprowadzono też – wbrew pierwotnemu замыслові – furtę od alei Mickiewicza. Pozostawiono furtę w tzw. ogrodzie sióstr, tylko że ten w całości zamieniono w podwórze gospodarcze¹⁰⁵. Nigdy nie zagospodarowano południowego fragmentu działki (od strony hali Sokoła). Zieleni rosła gęsto, choć bezplanowo, a nawet wbrew planom, bo od wschodu, wzdłuż dawnego koryta Rudawy.

Kiedy przygotowywano się do uroczystego otwarcia, próbowano (bez efektu) pozyskać pieniądze m.in. od Rady Wojewódzkiej w Katowicach (50 tys. zł), by zapłacić za „Usunięcie rusztowań, które dotychczas stoją, wykończenie bramy wchodowej i wjazdowej, postawienie parkanu, niwelowanie terenu; założenie i urządzenie ogrodu”¹⁰⁶. Stąd, kiedy 28 listopada 1929 roku uroczystości poświęcono i otwarto gmach, teren wokół był tylko uprzątniętym gruzowiskiem, przybyłym na uroczystość dygnitarzom trzeba było na gołej ziemi rozkładać chodniki, aby zrobić zdjęcie.

W protokole odbiorczym gmachu z 1935 roku czytamy: „parcela ogrodów wraz z parcelami budowlanymi, o rozmiarach jak w załączonym planie sytuacyjnym, jest ogrodzona częściowo murem z cegieł, a częściowo z betonu. Składa się z trzech części: Ogród owocowy, ozdobny i warzywny. Na murach ogrodu od strony południowej jest siatka druciana około. Mur z cegieł pokryty jest częścią ławą kamienną, częścią betonową. Od frontu brak jeszcze na murze kamiennym ozdobnego płotu. W ogrodzie znajduje się szopa na węgiel, dwa kurniki, dwie altanki i boisko, ogrodzone siatką drucianą oraz studnia¹⁰⁷. W ogrodzie i na tarasie jest razem 12 ławek drewnianych. Stan ogrodzenia jest dobry z wyjątkiem kilku miejsc uszkodzonych na części betonowej”¹⁰⁸. Oryginalnym elementem jest ośmioprzęsłowe, kamienne ogrodzenie z żelaznymi kratami i dwuskrzydłową bramą na osi od strony zachodniej, na odcinku pomiędzy ryzalitami. Oddziela teren zielony (płytki ogródek) pomiędzy skrzydłami i korpusem głównym.

Imponujący, mimo drobnych niedociągnięć realizacyjnych, gmach mógł bez trudu podjąć najdostojniejszych gości. Wielu pojawiło się 1 czerwca 1934 roku, kiedy seminarium stało się zapleczem uroczystości wmurowania

⁹⁷ Stanisław Marcinów (1901–1980), rzeźbiarz, wykładowca akademicki. Studiował na Wydziale Architektury Politechniki Lwowskiej w latach 1921–1922, a następnie w pracowni Xawerego Dunikowskiego na Wydziale Rzeźby ASP w Krakowie w latach 1922–1928. W Krakowie należał do grupy Zwornik. Po ukończeniu studiów pracował jako scenograf w teatrze Gong w Krakowie. W latach 1945–1947 był dyrektorem Liceum Plastycznego w Katowicach, w latach 1947–1970 wykładowcą ASP w Krakowie Oddział w Katowicach. Od 1952 r. mieszkał w Warszawie. Zajmował się rzeźbą monumentalną i kameralną w kamieniu naturalnym i sztucznym. Stanisław Marcinów. W: *Nowotarscy artyści. Z cyklu twórcy pogranicza polsko-słowackiego. Wystawa multimedialna* [online]. [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://muzeum.nowyart.pl/nowotarscy-artysci/artysta/stanislaw-marcinow/index.html>.

⁹⁸ Całość kosztów budowlanych za październik to 30 758 zł. AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

⁹⁹ Rachunek za wstawienie medalionów w sklepienie kaplicy i chóru, ibidem, s. nlb.

¹⁰⁰ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1134, s. 138.

¹⁰¹ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 11–12.

¹⁰² Korespondencja biskupa z rektorem seminarium, 1929, AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133, s. 17.

¹⁰³ Rozliczenia z wykonawcami, 1929, wnioski o dotacje, AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb, sygn. 47/1134, s. 136.

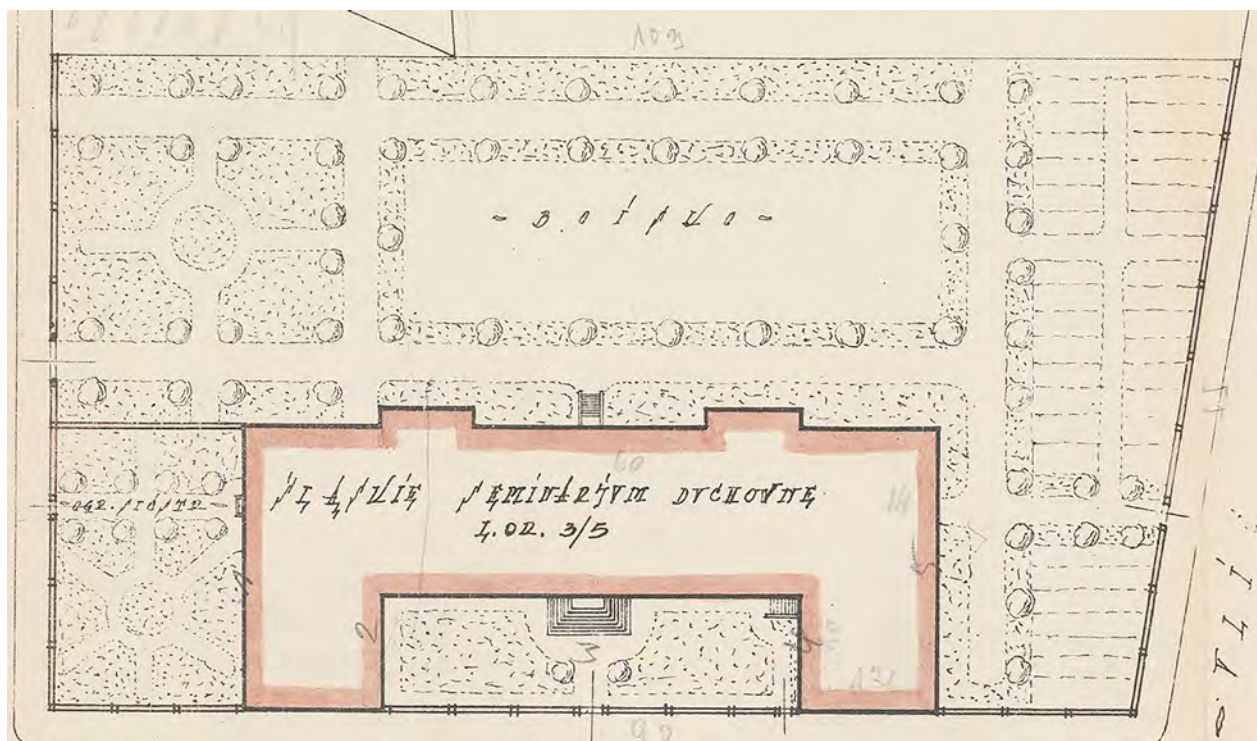
¹⁰⁴ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1134, s. 134–135.

¹⁰⁵ ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452.

¹⁰⁶ Rozliczenia z wykonawcami, 1929, wnioski o dotacje, AAdK, ASDKr, sygn. 47/1140, s. nlb.

¹⁰⁷ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1133 [poszyt Budowa II / Rozliczenia wyplat], s. nlb.

¹⁰⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1131, s. 8–9.

Plan sytuacyjny, Plany na budowę Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy Alei Mickiewicza L. or. 3/5-L.Sp-L.W.H.-Dzielnica IV (fragment), Zygmunt Gawlik, lipiec 1926 r.; w zasobie ANK, ABM, sygn. 29/1410/4452, s. 9

Prezydent RP Ignacy Mościcki wychodzący ze Śląskiego Seminarium Duchownego na uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod gmach Muzeum Narodowego, 1934; w zasobie NAC, sygn. 3/1/0/11/65/1

¹⁰⁹ Włodarczyk Małgorzata: *Nowy Gmach Muzeum Narodowego w Krakowie. Z dotychczasowych dziejów, zwroty historii*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2010 t. 55, z. 3, s. 37–48.

kamienia węgielnego pod pobliski gmach Muzeum Narodowego¹⁰⁹. Przybyły ze świąt prezydent RP Ignacy Mościcki, stąd po posiłku i odświeżeniu się przeszedł na miejsce uroczystości.

Nowo wybudowany gmach był obszerny i wygodny, ale rychło okazało się, że jego mury mogą być zbyt ciasne. Na rok 1938 zapowiedziano rozpoczęcie realizowania programu kształcenia przyszłych kapłanów na fundamencie konstytucji *Deus scientiarum Dominus*¹¹⁰. Ta przewidywała sześcioletnie studia, co oznaczało, że w seminarium będzie nie pięć, ale sześć kursów. Już w 1937 roku pomyślano o rozbudowie – przedłużeniu ryzalitów w kierunku wschodnim, prostopadle do linii frontowej, i niemal całkowitym zabudowaniu działki¹¹¹. Wybuch wojny przeszkodził w realizacji zamierzeń.

Policyjne koszary i powojenna dewastacja

Rankiem 6 września do niebronionego Krakowa wjechały pierwsze oddziały niemieckie. Zaczęła się trwająca 1961 dni okupacja¹¹². Województwo śląskie łącznie z częścią krakowskiego i kieleckiego włączono we wrześniu 1939 roku do Górnego Śląska, tworząc tzw. rejencję katowicką¹¹³. Biskup Adamski przyspieszył święcenia kapłańskie ostatniemu rocznikowi¹¹⁴, a działalność Seminarium Duchownego zawieszono¹¹⁵.

Gmach – nazwany Adolf Hitler Kaserne – zajęły formacje okupacyjne¹¹⁷. Stacjonowały tu pododdziały 8 Pułku

SS-Totenkopf¹¹⁸ SS-Brigadeführera Franza Breithaupta¹¹⁹ oraz Pułku Policji Krakau (niem. Polizei-Regiment Krakau)¹²⁰ ze składu Schutzpolizei¹²¹. W maju 1940 roku SS-Totenkopf-Standarte przeniesiono do Radomia. Kwatery wraz z pobliskimi kamienicami przy ulicy Wenecja oddano w użytkowanie niemieckiej Ordnungspolizei (ORPO). Jej dowódca¹²² kwaterował w gmachu seminarium. Znalazły tam też siedzibę biura Standort Krakau SS- und Polizei. W lipcu 1942 roku Heinrich Himmler powołał pułki policyjne o stałym składzie i numeracji od 1 do 28. Z Polizei-Regiment Krakau powstał 23 Pułk Policji SS, oddany pod rozkazy wyższemu dowódcy SS i Policji (Höhere SS- und Polizeiführer)¹²³.

Wnętrza budynku seminaryjnego dostosowano do potrzeb policyjnych koszar, co polegało głównie na przesunięciach (i usunięciach) wewnętrznych ścian. Płaskorzeźby ewangelistów zamurowano na polecenie władz niemieckich (odsłonięto je dopiero w 1958 roku¹²⁴). Stało się to po przekształceniu jednostek Ordnungspolizei w oddziały SS-Polizei, którym narzucano bardziej rygorystyczny system „nazi-stowskich wartości”. Ołtarz Popławskiego nie zachował się, usunięty przez Niemców w tym samym czasie (w kaplicy

¹¹⁰ W 1931 r. Pius XI w konstytucji apostolskiej *Deus scientiarum Dominus* polecił uwzględniać źródła i teksty prawa kanonicznego w ramach systemu kształcenia (*ratio et nexu*). Dominowała wśród nich historia, w tym prawa kanonicznego, filozofia prawa, prawo rzymskie, prawo konkordatowe, elementy obowiązującego prawa państwowego, z pominięciem materii teologicznej, jak wynika z norm wykonawczych wydanych przez Kongregację Nauki Wiary.

¹¹¹ Na dodatek w Krakowie pojawili się dodatkowo klerycy administratury apostolskiej Śląska Zaolziańskiego.

¹¹² Chwałba Andrzej: *Dzieje Krakowa. T. 5. Kraków w latach 1939–1945*. Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków 2002; Wroński Tadeusz: *Kronika okupowanego Krakowa*. Kraków 1974.

¹¹³ Oficjalne włączenie Śląska do Rzeszy nastąpiło na mocy dekretu Hitlera z 8 października 1939 r., który wszedł w życie 26 października tegoż roku. Zob. Pospieszalski Karol M.: *Polska pod niemieckim prawem 1939–1945*. Poznań 1946, s. 9.

¹¹⁴ Młodszy alumni udali się do innych seminariów, polskich i niemieckich.

¹¹⁵ Pozwolono wywieźć niektóre urządzenia i seminaryjną bibliotekę.

¹¹⁶ War Relics Forum [online]. [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.warreliefs.eu/forum/attachments/photos-papers-propaganda-third-reich/1264295d1545333481-krakau-ordnungspolizei-drivers-license-5.jpg?s=0dad971d96cfe-359b14ae8decfed1e4b>.

¹¹⁷ Potwierdzenie zajęcia gmachu seminarium przez BdO (Befehlshaber der Ordnungspolizei im Generalgouvernement [Polen] mit Dienstsitz Krakau). AAdK, ASDKr, sygn. 471, s. 217.

¹¹⁸ W maju 1940 r. stan osobowy wynosił 2136 osób, w tym 48 oficerów, 337 podoficerów i 1751 szeregowych. Na koniec lipca 1940 r. stan wzrósł do 2690 osób. W 8. SS-Totenkopf-Standarte służyło wielu Austriaków.

¹¹⁹ Franz Breithaupt (1880–1945), oficer armii pruskiej, SS-Obergruppenführer i generał Waffen-SS. Po I wojnie światowej był człon-

kiem prawicowej brygady Ehrhardt. Jeden z pierwszych wyższych dowódców SS, szef Głównego Urzędu Sądownictwa SS. Był uważany za jednego z najbliższych współpracowników Heinricha Himmlera. Zastrzelony przez adiutanta na krótko przed końcem wojny. Franz Breithaupt [online]. Waldemar „Scypion” Sadaj, 7 września 2021 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.dws-xip.com/reich/biografie/39719.html>.

¹²⁰ Jednostka składała się z batalionu policji Krakau I (Polizei-Bataillon Krakau I), batalionu policji Krakau II (Polizei-Bataillon Krakau II), batalionu policji Jasło (Polizei-Bataillon Jassel) oraz batalionu policji Rzeszów (Polizei-Bataillon Reichshof). *Die Ordnungspolizei* [online]. [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/OrPo/Ordnungspolizei.htm>.

¹²¹ Dowodzili kolejno: Generalleutnant der Polizei Emil Höring (listopad 1939 – styczeń 1940), Oberst der Schutzpolizei Hermann Keuper (styczeń 1940 – grudzień 1941), Oberstleutnant der Schutzpolizei Richard Gassler (grudzień 1941 – lipiec 1942). *Dienststelle des BdO in Krakau* [online]. Forum Geschichte der Wehrmacht, 5 sierpnia 2011 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/25336-dienststelle-des-bdo-in-krakau/>.

¹²² Befehlshaber der Ordnungspolizei (BdO) im Generalgouvernement (Polen) mit Dienstsitz Krakau.

¹²³ Do 10 września 1939 r. szefem ORPO (Urząd Główny Policji Porządkowej – Hauptamt der ORPO) był Wilhelm Fritz von Roettig (zginął na froncie w okolicach Opoczna). Do 31 sierpnia 1943 r. szefem ORPO był Kurt Daluge (1897–1946 [skazany na śmierć za zbrodnie na terenie Czechosłowacji]). Od 31 sierpnia 1943 r. do 8 maja 1945 r. ORPO kierował Alfred Wünnenberg (1891–1963). Zwierzchnicy ORPO podlegali SS (SS-Reichsführerowi Heinrichowi Himmlerowi [1900–1945], szefowi policji niemieckiej [Chef der Deutsche Polizei] w randze sekretarza stanu). *Die Ordnungspolizei...*

¹²⁴ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1173, s. nlb.

Funkcjonariusz ORPO na posterunku przed gmachem seminarium, ok. 1941¹¹⁶

Zamurowana na polecenie Niemców dekoracja rzeźbiarska gmachu, stan z 1948 r.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 5053

urządzono kino)¹²⁵. Teren działki stanowił zaplecze jednostki policyjnej. Część służyła zaprawie fizycznej i rekreacji, resztę zamieniono na parking.

Niemieckie plany przebudowy Krakowa są dobrze znane¹²⁶. Zmiany miały dotknąć także gmach seminarium. Po odnalezieniu projektu i planów budowlanych dodatkowych skrzydeł gmachu (projekt z 1937 roku)¹²⁷ okupant miał zamiar je zrealizować¹²⁸. Zrezygnowano z pomysłu ze względu na koszty i trudności natury formalnej. Powracające w powojennych publikacjach słowo „gmach zarekwirowano” wymaga komentarza. Przejęciu budynku postanowiono nadać pozory legalności. W 1942 roku policja zwróciła się do kurii diecezjalnej w Katowicach z propozycją odkupienia budynku¹²⁹. Generalny wikariusz ks. Franz Wosnitza¹³⁰ odmówił, powołując się na przepisy prawa kanonicznego, które wymagały zgody Stolicy Apostolskiej na taką transakcję, a ta nie godziła się na zbywanie nieruchomości w trakcie działań wojennych¹³¹. Władze policyjne wystąpiły więc z propozycją

dzierżawy¹³². Nastąpiła wymiana korespondencji, precyzowanie zapisów umowy¹³³. Kuria przyjęła zaproponowaną kwotę 5000 przedwojennych polskich złotych miesięcznie, przeliczoną na Reichsmarki z uwzględnieniem parytetu w złocie¹³⁴. Umowę podpisano 16 kwietnia 1943 roku, ale z klauzulą wypłacenia należności od 1 listopada 1939 roku¹³⁵.

W 1945 roku do intensywnych walk o Kraków nie doszło. Armia niemiecka wycofała się z miasta. Na ulicach pojawiły się oddziały 59 Armii I Frontu Ukraińskiego marszałka Iwana Koniewa. W pierwszych godzinach po odejściu Niemców, a przed zainstalowaniem się sowieckiej komendantury wojskowej doszło do serii rabunków w gmachach, które znajdowały się dotąd w rękach władz okupacyjnych. Mieszkańcy Krakowa wdarli się do nich, szabrując porzucone mienie – sprzęt biurowy, meble, zapasy żywności i trunków. Doszło do starć między szabrownikami a doraźnie powołanymi milicjami porządkowymi, z których część wystawiła krakowska Armia Krajowa. Patrole AK pilnowały

¹²⁵ Organy zdemontowano i przekazano niemieckiej parafii przy kościele świętych Piotra i Pawła w Krakowie. Zimmerer Katarzyna: *Życie codzienne niemieckich urzędników w Krakowie*. W: Bednarek Monika, Gawron Edyta, Jeżowski Grzegorz, Zbroja Barbara, Zimmerer Katarzyna: *Kraków – czas okupacji 1939–1945*. Kraków 2010, s. 15–182.

¹²⁶ *Niechciana stołeczność. Architektura i urbanistyka Krakowa w czasie okupacji niemieckiej 1939–1945*. Red. nauk. Jacek Purchla. Kraków 2022; Purchla Jacek: *Hubert Ritter i hitlerowskie wizje Krakowa*. „Rocznik Krakowski” 2005, t. 71, s. 159–187; Broński Krzysztof: *Ruch budowlany w Krakowie pod okupacją hitlerowską*. „Rocznik Krakowski” 1987, t. 53, s. 161–182.

¹²⁷ Zachowała się tylko jedna plansza. AAdK, ASDKr, sygn. 471/1171, plany.

¹²⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1171, s. 224–231. To epizod nieznany, por. Broński Krzysztof: *Ruch budowlany...*, s. 146–148; Gwiżdżalówna Jadwiga: *Wawel podczas okupacji niemieckiej 1939–1945. Przemiany architektury. Echa architektury nazistowskiej*. „Rocznik Krakowski” 2011, t. 77, s. 113–141.

¹²⁹ Oferta nabycia gmachu seminarium przez BdO. AAdK, ASDKr, sygn. 47/1171, s. 221.

¹³⁰ Franz Wosnitza (1902–1979), wikariusz generalny w czasie okupacji, był dwujęzyczny, z przekonań Niemiec. Po podziale Śląska w 1924 r. przeniósł się na Wydział Teologiczny UJ i do Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie. Z satysfakcją przyjął wejście Wehrmachtu do Katowic we wrześniu 1939 r. W kołach administracji widziany jako reprezentant interesów niemieckich w kurii katowickiej. Od marca 1940 r. kapelan garnizonu w Katowicach; Woźnica Franciszek. W: *E-ncyklopedia wiedzy o Kościele katolickim na Śląsku* [online]. 7 lipca 2022 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: https://silesia.edu.pl/index.php/Wo%C5%BAnica_Franciszek.

¹³¹ Odmowa sprzedaży budynku uzasadniona brakiem zgody Stolicy Apostolskiej. AAdK, ASDKr, sygn. 47/1171, s. 222.

¹³² Korespondencja w sprawie zajęcia gmachu seminarium przez BdO. AAdK, ASDKr, sygn. 471, s. 220; Oferta dzierżawy budynku. AAdK, ASDKr, sygn. 47/1171, s. 223.

¹³³ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1171, s. 224–227.

¹³⁴ Ibidem, s. 229–231.

¹³⁵ Umowa dzierżawy budynku seminarium przez BdO. AAdK, ASDKr, sygn. 47/1171, s. 228–229. Kurii katowickiej wypłacono należność od 1 listopada 1939 r. Ibidem, s. 239.

Budynek Śląskiego Seminarium Duchownego, zniszczenia na skutek pożaru od strony al. Mickiewicza; stan w 1948 r.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 365

zakładów przemysłowych, składów tytoniu. Na inne obiekty brakowało sił¹³⁶.

19 stycznia 1945 roku z gmachu seminarium opuszczonego przez niemiecką policję wyniesiono całe mienie ruchome, m.in. meble oraz sprzęt kuchenny. Budynek podpalamo. Pożar zniszczył pierwsze piętro, wiele pokoiów na drugim i trzecim piętrze, drewniane schody, refektarz i znajdujące się pod refektarzem dawne mieszkania siostr¹³⁷. Korespondencja z tego czasu świadczy o chaosie informacyjnym. Pierwsze doniesienia, jakie dotarły do Katowic, mówiły o całkowitym zniszczeniu gmachu¹³⁸, a przyszłość seminarium wydawała się niepewna¹³⁹. Zwłaszcza że budynek, a raczej jego części nadające się do użytku, zajęła Armia Czerwona, m.in. pielęgniarki z ulokowanego w gmachu Szkoły Przemysłowej szpitala wojskowego. Kwitowano to z filozoficzną obojętnością: „Wątpię czy władze zdołają uchronić gmach od rekwizycji wojsk zaprzyjaźnionych”¹⁴⁰. Nikt nie wiedział, czy obiekt zostanie skonfiskowany, bo pomysłów na jego wykorzystanie było wiele (m.in. o gmach starała się Akademia Górnicza), a kuria nie miała pieniędzy na remont (jej konta zamrożono). Gmach był nieogrzewany, nie zdobyto się na zamknięcie wypalonych otworów okiennych, choć była propozycja ich prowizorycznego zamurowania lub zabicia deskami. Wyjątek uczyniono dla pomieszczeń parteru, tak aby złodziejom utrudnić penetrację gmachu¹⁴¹.

Z prośbą o zarząd budynkiem wystawionym na pastwę postępującej dewastacji diecezja katowicka zwróciła się 22 lutego 1945 roku do krakowskich księży misjonarzy¹⁴². Poproszono, by delegowali do misji administratora ks. prof. Weissmanna. Doszło do nieporozumienia. Kurii szło o prof. Jana Weissmanna (ale ten zmarł w 1942 roku), a ze względu na zbieżność nazwisk funkcję zarządcy powierzono ostatecznie młodszemu o pokolenie ks. Józefowi Weissmannowi¹⁴³. W kwietniu 1945 roku ks. Weissmann rozpoczął starania o usunięcie z gmachu żołnierzy sowieckich. Interweniował

¹³⁶ Chwałba Andrzej: *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*. Kraków 2002.

¹³⁷ Lechowski Piotr: *Biblioteki Krakowa w okresie okupacji niemieckiej 1939–1945*. Kraków 1999, s. 116.

¹³⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 471, k. 253 v.

¹³⁹ Weissmann Józef CM (1914–1991). W: *E-ncyklopedia wiedzy o Kościele katolickim na Śląsku* [online]. 7 lipca 2022 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: https://silesia.edu.pl/index.php/Weissmann_J%C3%B3zef.

¹⁴⁰ AAdK, ASDKr, sygn. 471, s. 253.

¹⁴¹ Ibidem, s. 253.

¹⁴² Ibidem, s. 252.

¹⁴³ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1171, s. 252, 266.

Budynek Śląskiego Seminarium Duchownego, zniszczenia refektarza dużego na skutek pożaru, stan w 1948 r.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 368

Budynek Śląskiego Seminarium Duchownego, zniszczenia na skutek pożaru pokoiów od strony al. Mickiewicza na poziomie I piętra, stan w 1948 r.; w zasobie AAdK, Zbiór fotografii, sygn. ZF 367

u wojewody Adama Ostrowskiego¹⁴⁴ i gen. Juliana Skokowskiego¹⁴⁵. Polskie władze miały niewiele do powiedzenia. Rządził wojskowy komendant miasta płk. Michaił Fiedosienko¹⁴⁶. W końcu pełnomocnikowi kurii katowickiej udało się odzyskać parter i pierwsze, najbardziej zniszczone piętro¹⁴⁷. Kilka pomieszczeń zajęł zarząd seminarium¹⁴⁸. Część wojskową od duchownej odgrodzono przepierzeniami z desek. Stan ten trwał do listopada 1945 roku¹⁴⁹.

Po opuszczeniu pod koniec 1945 roku budynku przez wojska sowieckie do gmachu zaczęły wprowadzać się – z przydziałem lub prawem kaduka – kolejne instytucje. Ks. Weismann pisał: „Już kilkakrotnie zwróciliśmy się o zwolnienie gmachu seminarium śląskiego przy ul. Mickiewicza, zajętego bezprawnie przez Centralny Zarząd Paliw Płynnych, który umieścił w nim oprócz swych urzędników, jeszcze kilkanaście rodzin. Przystąpiliśmy przed miesiącem do remontu gmachu, ponieważ od nowego roku akademickiego musimy w nim ulokować naszych teologów. Niestety musieliśmy stwierdzić, że giną nam różne materiały, jak np. przewody, gniazda itp. części instalacji elektrycznej, okucia drzwiowe, kurki instalacji

cji wodociągowej, a nawet drzwi i okna. Nie możemy dopuścić do tego, by nam cały gmach rozkradziono, a nie możemy temu zapobiec, jeżeli jest kilku gospodarzy w domu, których nie możemy ustróżować”¹⁵⁰.

Rok akademicki 1946/1947 klerycy ślasy rozpoczęli we własnym gmachu, choć dopiero w 1948 roku kierownictwo uporało się definitywnie z naprawieniem najpoważniejszych szkód. Odzyskano organy i niewielką część mebli. W 1948 roku uwolniono też budynek seminarium od ostatniego niechcianego użytkownika¹⁵¹. Rozpoczęto zarazem kompleksową odbudowę.

W PRL-u

Zarząd księży misjonarzy trwał do lat pięćdziesiątych. Pod ich nadzorem przeprowadzono niezbędne prace, m.in. w 1964 roku odtworzono zniszczone podczas okupacji stacje drogi krzyżowej¹⁵².

Kiedy w 1979 roku kształcenie alumnów przeniesiono do Katowic¹⁵³ (seminarium umieszczono w budynku

¹⁴⁴ Adam Ostrowski (1911–1977), prawnik, w czasie II wojny światowej okręgowy delegat rządu RP na Kraj we Lwowie. Po zajęciu Lwowa przez Armię Czerwoną ujawnił się, następnie zatrzymany i przewieziony do Lublina, tam zwolniony. Od lutego 1945 r. wojewoda krakowski, poseł do Krajowej Rady Narodowej, członek Prezydium Rady Naczelnej PPS. Od września 1945 r. poseł nadzwyczajny RP w Sztokholmie, w marcu 1948 r. ambasador RP w Rzymie, misję pełnił do końca kwietnia 1950 r. Od listopada 1954 r. dyrektor Państwowego Instytutu Wydawniczego. *Ostrowski Adam* [online]. TEI Panorama [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://tei.nplp.pl/entities/7554>.

¹⁴⁵ Julian Skokowski, pseud. Zaborski, Sulima (1886–1959), generał brygady ludowego Wojska Polskiego. W styczniu 1945 r. przyjęty do ludowego Wojska Polskiego i awansowany do stopnia generała brygady. Otrzymał stanowisko dowódcy Okręgu Wojskowego nr V w Krakowie, które zajmował do października 1945 r. W 1948 r. aresztowany i skazany na karę 15 lat pozbawienia wol-

ności. Zwolniony w 1955 r. *Julian Skokowski* [online]. Muzeum Powstania Warszawskiego, 2024 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/julian-skokowski,40494.html>.

¹⁴⁶ Pułkownik Armii Czerwonej mianowany komendantem miasta po ostatecznym wyparciu Niemców 20 stycznia 1945 r. Komendanturę zlikwidowano po kapitulacji Niemiec 8/9 maja 1945 r. Chwałba Andrzej: *Dzieje Krakowa. T. 6. Kraków w latach 1945–1989*. Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków 2004, s. 124.

¹⁴⁷ AAdK, ASDKr, sygn. 471, s. 258.

¹⁴⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 471/1171, k. 7 i 7 v.

¹⁴⁹ AAdK, ASDKr, sygn. 471, s. 258.

¹⁵⁰ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1172, s. nlb.

¹⁵¹ AAdK, ASDKr, sygn. 47/1132, s. 9.

¹⁵² Są dziełem śląskiego artysty Zygmunta Brachmańskiego.

¹⁵³ Kiedos Józef, Olszar Henryk: *Losy gmachu...*, s. 43–58. Studia teologiczne początkowo nadzorował Wydział Teologiczny w Krakowie, następnie Papieaska Akademia Teologiczna.

dawnego gimnazjum św. Jacka¹⁵⁴), budynek przy alei Mickiewicza wydzierżawiono Uniwersytetowi Jagiellońskiemu¹⁵⁵. Umową z 1 października 1979 roku władze oddały diecezji w Katowicach gmach przy ulicy Wita Stwosza 17 pod warunkiem, że budynek seminarium w Krakowie zostanie wydzierżawiony Wydziałowi Biologii UJ. Pod auspicjami Uniwersytetu gmach nosił nazwę Kolegium Śląskiego. Ostatecznie umieszczono w nim Uniwersytet Trzeciego Wieku, instytuty językoznawstwa, przekładoznawstwa, psychologii i hungarystyki. Dzierżawa gmachu przez UJ związana była także z przeróbkami wnętrz, stawianiem ścianek działowych i zmianami funkcji pomieszczeń. Za każdym razem zwracano się o zgodę do kurii katowickiej. Tych samych zgód wymagała wprowadzona przez uczelnię zabudowa dziedzińca – pomieszczenia gospodarcze i garaże¹⁵⁶.

W kurii katowickiej zdecydowano, by zabrać ze sobą na Śląsk co się tylko da. Wikariusz generalny biskup Czesław Domin¹⁵⁷ zarządził – w spiskowo-sensacyjnych okolicznościach – wywiezienie m.in. rzeźb Dunikowskiego z fasady gmachu. Rektorat seminarium lojalnie uprzedzał, że wie od osób związanych z kołami konserwatorskimi, że legalnie zezwolenia na demontaż i przewiezienie rzeźb się nie otrzyma. O zamiśle stało się głośno i 25 lutego 1980 roku konserwator przysłał do gmachu pracownice Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa. Oglądały rzeźby ewangelistów, kaplicę i aulę, wreszcie oświadczyły ks. rektorowi Stefanowi Cichemu, że „Kraków nie wyrazi zgody na zabranie płaskorzeźb do Katowic”¹⁵⁸. Wtedy – jak w raporcie napisał Domin – „postanowiliśmy, że przeprowadzimy te prace szybko i potajemnie”. Dalej czytamy: „Do tego zadania potrzebny był inżynier, który obliczy potrzebne zabezpieczające obudowy na wysokości dachu i rzeźb, rusztowanie od poziomu ulicy było z góry wykluczone, by nie zwracać uwagę władz miejskich, rzeźbiarz, który podejmie się demontażu rzeźb oraz firma ciesielsko-dekarska, która podejmie się wykonania deskowania zabezpieczającego. Myśleliśmy, że po odpowiednim przygotowaniu deskowania, rzeźby zostaną wciągnięte do wewnątrz budynku – sufit zostałby na czas pracy rozebrany, opakowane i wewnątrz gmachu przetransportowane na parter. Ta praca – jak sądziliśmy – nie powinna trwać dłużej, niż jeden tydzień, aby władze się nie zorientowały”¹⁵⁹.

Biskup Domin doskonale wiedział, że działa nielegalnie, ale przygotowania rozpoczęto. Pracujący na rzecz kurii inż. Franciszek Klimek odbył w Krakowie dwie wizje lokalne

i stwierdził, że po niewielkich przeróbkach podciągów dachowych i rozebraniu części stropu zadanie jest wykonalne. Nie było to porwanie z bocznego ołtarza drewnianego aniołka. Każda z czterech dolomitowych płaskorzeźb (250 × 375 cm, średnia grubość 25 cm) składa się z sześciu segmentów, z których każdy waży około tony. Domin nie znalazł rzeźbiarza, który podjąłby się rozdzielenia elementów i demontażu. Odmawiano mu, zwracając uwagę, że jest to akcja nielegalna, mogąca zaszkodzić płaskorzeźbom. Dopiero kamieniarz z Piekar, niejaki Madej, podjął się pracy, ale i on zrezygnował, kiedy zorientował się w skali przedsięwzięcia. Podobnie firma dekarska Wolnego. Ta zasłoniła się przepisami budowlanymi i obowiązkiem zgłaszania tego typu prac. Rozczarowany biskup kończył swoje sprawozdanie z 20 maja 1980 roku słowami: „W takiej sytuacji nie można było wykonać uprzedniego planu, by szybko i cicho zdemontować rzeźby. Zdecydowano więc, że wystąpimy otwarcie do władz w tej sprawie. Jednak nie zwrócimy się do konserwatora, lecz do władz administracyjnych zgodnie z prawem, aby zezwoliły na ustawienie rusztowania od poziomu ulicy do dachu w celu demontażu rzeźb”¹⁶⁰.

Odpowiednie pisma skierowano do Miejskiej Rady Narodowej i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Uczelnia nie robiła trudności. Dyrektor administracyjny UJ napisał 20 sierpnia 1980 roku: „W odpowiedzi na pismo z dnia 14 sierpnia 1980 r. Ldz. 553/A-21/80 w sprawie przeniesienia płaskorzeźb 4 Ewangelistów z frontowej ściany gmachu przy al. Mickiewicza 3 w Krakowie uprzejmie informuję, że w związku z mającą nastąpić dzierżawą gmachu Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie przy al. Mickiewicza 3 Uniwersytet Jagielloński oświadcza, że 4 rzeźby o treści religijnej, znajdujące się na frontowej ścianie wymienionego gmachu, nie są Uniwersytetowi Jagiellońskiemu potrzebne do działalności, do jakiej gmach ten będzie przeznaczony”¹⁶¹. Wydział Architektury i Gospodarki Przestrzennej Urzędu Dzielnicego Kraków-Śródmieście też problemu nie widział, ale obie instytucje zastrzegły, że prócz ich zgody plan musi zyskać akceptację Wydziału Ochrony Zabytków Urzędu Miasta Krakowa. Równocześnie prac demontażowych – nawet po ich zalegalizowaniu – odmawiały kolejne firmy. Przeniesieniu sprzeciwił się m.in. Bogusław Langman¹⁶², ich współtwórca¹⁶³.

Ostateczny cios zadany koncepcji biskupa Domina wyszedł z łona Kościoła. Zebrana 6 października pod przewodnictwem ks. Józefa Nyki Komisja ds. Sztuki Sakralnej Die-

¹⁵⁴ Palion Adam: „Seminarium to też budynek”. Zarys historyczny powstania budynków Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie i w Katowicach. W: *Wyższe Śląskie Seminarium...*, s. 140; Kiedos Józef: *Plany i rozwój obecnego budynku Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego*. „Wiadomości Diecezjalne” 1982, nr 7, s. 261.

¹⁵⁵ „Dziennik Zachodni” 1980, nr 286, z 11 listopada, s. 4.

¹⁵⁶ Np. AAdK, ASDKr, sygn. 199/4, 199/5.

¹⁵⁷ Czesław Domin (1929–1996), biskup pomocniczy katowicki 1970–1992, biskup diecezjalny koszalińsko-kołobrzeski 1992–1996. W latach 1948–1953 studiował w Śląskim Seminarium Duchownym w Krakowie. W latach 1957–1964 notariusz kurii w Katowicach.

6 czerwca 1970 r. mianowany biskupem pomocniczym diecezji katowickiej. Od 1980 r. przewodniczył Komisji Charytatywnej Episkopatu, w latach 1990–1993 reaktywowanemu Caritas Polska. *Domin Czesław (1929–1996)* [online]. Panteon Górnośląski w Katowicach [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://panteon-gornoslaski.pl/postacie/domin-czeslaw-1929-1996/>.

¹⁵⁸ AAdK, ASDKr, sygn. 46/1171, s. nlb.

¹⁵⁹ Ibidem, s. nlb.

¹⁶⁰ Ibidem, s. nlb.

¹⁶¹ Ibidem, s. nlb.

¹⁶² Zob. przyp. 77.

¹⁶³ AAdK, ASDKr, sygn. 46/1171, s. nlb.

Kaplica, stan w 1979 r.; w zasobie ANK, Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne, sygn. 29/1406/1168

cezji Katowickiej jednogłośnie uznała pomysł za chybiony, zagrażający dziełu wybitnego artysty, naruszający stylistykę gmachu seminaryjnego w Krakowie. Stanowisko komisji skierowane do biskupa Herberta Bednorza¹⁶⁴ jest ostatnim pismem w sprawie zachowanym w archiwum archidiecezji. Zapewne biskup Bednorz kontrowersyjny pomysł wikariusza zablokował, wiedząc, że nie może on przysporzyć diecezji chwały.

Zarząd uniwersytecki to czas bezruchu. Troska o gmach nie wykraczała poza bieżące administrowanie i najpotrzebniejsze remonty. Kiedy umowa dzierżawy wygasła, kuria katowicka sprzedała budynek. W 2017 roku pojawiły się informacje o planie przebudowy Kolegium Śląskiego na hotel¹⁶⁵. Dziś wiemy, że ma się tu wprowadzić niepubliczna szkoła wyższa – Uniwersytet SWPS z siedzibą w Warszawie. Uczelnia utworzona w 1996 roku jako Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej łączy się z Wyższą Szkołą Europejską

im. ks. Józefa Tischnera. Uniwersytet SWPS nabył gmach przy alei Mickiewicza 3. Pierwsze zajęcia mają odbyć się w październiku 2025 roku. Po raz kolejny wraca też pomysł rozbudowy. „Wszelkie działania remontowe będziemy podejmować z poszanowaniem zaleceń konserwatora zabytków. Wiemy, że trwają zaawansowane prace nad miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Analizujemy możliwości rozbudowy krakowskiej Filii Uniwersytetu SWPS w przyszłości, aby jak najlepiej służyła ona społeczności akademickiej i naszemu otoczeniu”¹⁶⁶.

Decyzją z 17 grudnia 2018 roku Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków wpisał do rejestru zabytków nieruchomości województwa małopolskiego pod nr A-1508/M budynek Śląskiego Seminarium Duchownego, usytuowany na dz. ew. nr 60/1 obr. 62 Śródmieście przy alei Adama Mickiewicza 3–5 w Krakowie wraz z ogrodzeniem i otoczeniem w granicach dz. ew. nr 60/1 i 60/2¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Herbert Bednorz (1908–1989), koadiutor i biskup katowicki 1950–1985, wykładowca na Wydziale Teologicznym UJ 1949–1950, sufragan katowicki, rzecznik religijnych i kulturowych praw Ślązaków, więziony i deportowany z diecezji 1952–1956, przewodniczący Zespołu Roboczego ds. Wydawnictw i Czołpism Rządu PRL i Episkopatu Polski 1981–1985, w 1982 r. zawiązał Biskupi Komitet Pomocy Uwięzionym i Internowanym. *Ks. biskup dr Herbert Bednorz. Kalendarium* [online]. Klub Inteligencji Katolickiej w Katowicach [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.kik.katowice.opoka.org.pl/old/hbednorz.html>.

¹⁶⁵ Waluś Monika: *Kolegium Śląskie przy Alejach: w planie*

przebudowa i hotel [online]. Wyborcza.pl. Kraków, 20 marca 2017 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,21520483,kolegium-slaskie-przy-alejach-w-planie-przebudowa-i-hotel.html>.

¹⁶⁶ *Seminarium Śląskie nową siedzibą krakowskiej Filii Uniwersytetu SWPS* [online]. Uniwersytet SWPS, 8 lutego 2024 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://swps.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe/34817-seminarium-slaskie-nowa-siedziba-krakowskiej-filii-universytetu-swps>.

¹⁶⁷ Dz. ew. nr 60/1 i 60/2 stanowią własność Archidiecezji Katowickiej, reprezentowanej przez Kurię Metropolitalną w Katowicach. Te nieruchomości są objęte Iwłh 387 Piasek.

I w tym rejestrze, pod opieką konserwatorską, powinien trwale pozostać¹⁶⁸.

Nie powinniśmy się jednak godzić, aby podstawowy dokument, na mocy którego chroni się i będzie się w przyszłości chronić budynek, zawierał tak wiele luk i nieścisłości¹⁶⁹. Frazy, takie jak „Seminarium jest rozpoznawalną wizytówką Krakowa. Stanowi materialne świadectwo jednego z ważniejszych etapów rozbudowy miasta, dalekosiężnych wizji urbanistycznych ówczesnych władz Krakowa, dynamizmu inwestorów oraz dobrej roboty grona wybitnych architektów oraz świetnych budowniczych i rzemieślników”, to urzędowe zakłęcia, które mają pokryć braki wiedzy o obiekcie. Nie zwrócono uwagi na fakt, że zrealizowany gmach znacząco odbiega od pierwotnego projektu, a otoczenie i wnętrza przekształcano wielokrotnie. W dokumencie czytamy: „O walorach artystycznych obiektu decyduje również reprezentacyjna drewniana klatka schodowa z toczonymi spiralnie tralkami”, bez wzmianki, że to rekonstrukcja. Po wojnie na nowo muryowano ściany działowe pierwszego piętra, kładziono parkiety, boazerie, wstawiano zniszczone przez ogień okna. Naprawy wymagały zewnętrzne, osmalone pożarem tynki, z których część skuto. To część historii gmachu i nie możemy jej pominąć. Są jak blizny na piersi bohatera.

Gmach jest obiektem charakterystycznym, zwracającym uwagę monumentalnością i nieco zachwianymi proporcjami. Stylistycznie jest krokiem ku modernizmowi, choć – jak wynika z analizy planów i rzeczywistej realizacji – krokiem, na który zdecydowano się już w fazie budowy. W stosunku do planu zmieniono niemal wszystkie fasady, a przede wszystkim zrezygnowano ze skośnych dachów, którymi projektanci próbowali dostosować się do pobliskiego gmachu szkolnego zaprojektowanego przez Sławomira Odrzywolskiego. Nie jest też dziełem jednorodnym – z jednej strony tandem wybitnych architektów projektantów (Franciszek Mączyński i Zygmunt Gawlik), z drugiej grupa katowickich kurialistów z biskupem Stanisławem Adamskim na czele, wspierana przez architektów katowickich i poznańskich¹⁷⁰. Można te wątki rozpisać szczegółowo, ale wykracza to poza ramy artykułu.

W przypadku budynku Śląskiego Seminarium Duchownego historia i architektura splatają się szczególnie mocno. Każda zmiana w architekturze i wyposażeniu ma mocne korzenie w przeszłości i w okolicznościach, w jakich podejmowano decyzje, które kształtowały budynek. Przed gmachem kolejny rozdział. Może nowy władarz zdecyduje się na pełną monografię obiektu, która uczyni obraz dawnego Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie jeszcze bardziej klarownym.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach

Akta Seminarium w Krakowie, sygn. 47/1130, sygn. 47/1131, sygn. 47/1132, sygn. 47/1133, sygn. 47/1134, sygn. 47/1140, sygn. 47/1171, sygn. 47/1172, sygn. 47/1173

Zbiór fotografii, sygn. ZF 365, sygn. ZF 367, sygn. ZF 368, sygn. ZF 5040, sygn. ZF 5042, sygn. ZF 5044, sygn. 5045, sygn. ZF 5046, sygn. ZF 5047, sygn. ZF 5048, sygn. ZF 5049, sygn. ZF 5053

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum planów Budownictwa Miejskiego w Krakowie, sygn. 29/1410/4452

Krakowskie Przedsiębiorstwo Geodezyjne, sygn. 29/1406/1168

Narodowe Archiwum Cyfrowe

sygn. 3/1/0/15/693; sygn. 3/1/0/11/65/1

Prace niepublikowane

Klajmon Barbara: „Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa. Kościół archikatedralny pw. Chrystusa Króla”, Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie, 1997

Opracowania

100-lecie plebiscytu i trzeciego powstania śląskiego. Red. Damian Reclaw. Gliwice 2022.

Album inżynierów i techników w Polsce. T. 1, cz. 3. Lwów [b.d.w.]

Anna Walewska. W: *Encyklopedia teatru polskiego*, 2016 [online]. [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://encyklopediateatru.pl/osoby/14993/anna-walewska>

Arch. Edward Jan Litwin [online]. In memoriam. Pamięci architektów polskich, Marek Perepeczo, SARP Koszalin, 2024 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: https://www.archimemory.pl/pokaz/edward_jan_litwin,4952

Arch. Marian Andrzejewski [online]. In memoriam. Pamięci architektów polskich, Marek Perepeczo, SARP Koszalin, 2024 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: https://www.archimemory.pl/pokaz/marian_andrzejewski,10329

¹⁶⁸ Wiśniewski Michał: *Międzywojenny Kraków – modernizacja i modernizm jako problem konserwatorski*. „Krakowska Teka Konserwatorska” 2017, t. 9, s. 9–43; Purchla Jacek: *Ochrona i konserwacja architektury modernistycznej 1918–1939. Krakowska perspektywa*. W: *Architektura XX wieku i jej waloryzacja w Gdyni i w Europie*. Red. Maria Jolanta Sołtysik, Robert Hirsch. Gdynia 2017.

¹⁶⁹ Lewicki Jakub: *Ocena wartości zabytków epoki modernizmu z 1 poł. XX wieku. Propozycja metody klasyfikacji*. „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2017, nr 3, s. 107–124.

¹⁷⁰ Obszerna korespondencja kurii katowickiej z architektami i budowniczymi. AAdK, ASDKr, sygn. 47/133 [poszyt Budowa I], s. nlb, sygn. 47/1134, s. 138, sygn. 47/1140, s. nlb.

- Borowik Aneta: *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*. Katowice 2012
- Broński Krzysztof: *Ruch budowlany w Krakowie pod okupacją hitlerowską*. „Rocznik Krakowski” 1987, t. 53, s. 161–182
- Burno Filip: *Zygmunt Gawlik 1895–1961 – architekt katedry katowickiej*. Warszawa 2003
- Burno Filip: *Świątynie nowego państwa. Kościoły rzymskokatolickie II Rzeczypospolitej*. Warszawa 2012
- Cichy Stefan: *Dzieje i dzień dzisiejszy Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach*. „Z tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 1984” 1984, s. 57–61
- Cichy Stefan: *Dziesięć lat Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach*. „Z tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 1991” 1990, s. 62–64
- Chojcka Ewa [et al.]: *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*. Katowice 2004
- Chwalba Andrzej: *Dzieje Krakowa. T. 5. Kraków w latach 1939–1945*. Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków 2002
- Chwalba Andrzej: *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*. Kraków 2002
- Die Ordnungspolizei* [online]. [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Zusatz/OrPo/Ordnungspolizei.htm>
- Domin Czesław (1929–1996) [online]. Panteon Górnośląski w Katowicach [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://panteon-gornoslaski.pl/postacie/domin-czeslaw-1929-1996/>
- „Dziennik Rozporządzeń Stoł. Król. Miasta Krakowa 1926”, R. 47
- Dziennik Ustaw 1925, nr 72, poz. 501 *Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.*
- Fabiański Marcin, Purchla Jacek: *Historia architektury Krakowa w zarysie*. Kraków 2001
- Felczyńska Agata: Bogusław Langman. W: *Sakralne Dziedzictwo Małopolski*, 2025 [online]. [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://sdm.upjp2.edu.pl/ludzie/boguslaw-langman>
- Franz Breithaupt [online]. Waldemar „Scypion” Sadaj, 7 września 2021 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.dws-xip.com/reich/biografie/39719.html>
- Gmach Seminarium Śląskiego. Oprac. Aneta Borowik [online]. Krakowski Szlak Modernizmu, Instytut Architektury, 2020 [dostęp 14 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://szlakmodernizmu.pl/baza-obiektow/gmach-seminarium-slaskiego/>
- Gwizdałówna Jadwiga: *Wawel podczas okupacji niemieckiej 1939–1945. Przemiany architektury. Echa architektury nazistowskiej*. „Rocznik Krakowski” 2011, t. 77, s. 113–141
- Hoffmann Hermann: *Die Geschichte des Breslauer Alumnats: ein Beitrag zur Geschichte der Priesterbildung in Schlesien*. Breslau 1935
- Jadwiga Horodyska b. Korczak [online]. Maria Jadwiga Minakowska, *Wielka genealogia Minakowskiej (Wielcy.pl)* [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.sejm-wielki.pl/b/psb.8906.6>
- Julian Skokowski [online]. Muzeum Powstania Warszawskiego, 2024 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/julian-skokowski,40494.html>
- Kaczmarek Grzegorz, Mikitin Janusz: *Powstania śląskie 1919–1920–1921*. Kraków 2019
- Katedra Chrystusa Króla w Katowicach*. Red. Stanisław Puchała, Anna Liskowacka. Katowice 2000
- Karol Hukan (1888–1958) [online]. Muzeum Łazienki Królewskie [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.lazienki-krolewskie.pl/pl/katalog/artysci/karol-hukan>
- Karol Muszkiet (1904–1993) [online]. Salon Dzieł Sztuki Connaissance [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://koneser.krakow.pl/pl/artysci/800-karol-muszkiet>
- Kiedos Józef, Olszar Henryk: *Losy gmachu Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1982, t. 15, s. 43–58
- Kłakus Michał: *Geneza i rozwój Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie (1924–1945)*. W: *Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne 1924–2004*. Red. Józef Kupny. Katowice 2004, s. 15–50
- Kodurowa Aleksandra: *Xawery Dunikowski. Rzeźby, obrazy, rysunki. Katalog*. Warszawa 1975
- Kosiński Stanisław: *August Hlond na Śląsku. W 60. rocznicę erygowania diecezji katowickiej*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1985, t. 18, s. 7–25
- Ks. Biskup dr Herbert Bednorz. *Kalendarium* [online]. Klub Inteligencji Katolickiej w Katowicach [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.kik.katowice.opoka.org.pl/old/hbednorz.html>
- Książek Stanisław: *Granice o podział diecezji wrocławskiej na komisariaty i dekanaty w latach 1914–1945*. „Prawo Kanoniczne” 1976, t. 19, nr 3–4, s. 128–129
- Lechowski Piotr: *Biblioteki Krakowa w okresie okupacji niemieckiej 1939–1945*. Kraków 1999
- Lewicki Jakub: *Ocena wartości zabytków epoki modernizmu z I poł. XX wieku. Propozycja metody klasyfikacji*. „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2017, nr 3, s. 107–124
- Linek Bernard: *Geneza i przygotowania do plebiscytu górnośląskiego z 20 marca 1921*. W: *Powstania śląskie i plebiscyt górnośląski – perspektywa edukacyjna, muzealna i naukowa*. Red. Krzysztof Kleszcz, Katarzyna Szawan. Opole 2022, s. 140–144
- Lisiecki Arkadiusz (1880–1930) [online]. Panteon Górnośląski w Katowicach [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://panteon-gornoslaski.pl/postacie/lisiecki-arkadiusz-1880-1930/>
- Ludyga-Laskowski Jan J.: *Wyzwolenie Śląska i Górny Śląsk*. W: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa 1918–1928*. Wyd. i red. nacz. Marian Dąbrowski, red. Piotr Lot. Kraków–Warszawa 1928, s. 137–138

- Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie 1895–1939.* Oprac. Józef E. Dutkiewicz, Jadwiga Jeleniewska-Ślesińska, Władysław Ślesiński. Wrocław 1969
- Modernizm, socrealizm, socmodernizm, postmodernizm. Przewodnik po architekturze Krakowa XX wieku.* Red. Dorota Leśniak-Rychlak, Michał Wiśniewski, Marta Karpińska. Kraków 2022
- Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej.* T. 1. *Kraków i województwo krakowskie.* Red. Andrzej Szczerski. Kraków 2013
- Maroń Franciszek: *Historia diecezji katowickiej. Sytuacja Górnego Śląska po pierwszej wojnie światowej.* „Nasza Przyszłość” 1975, t. 44, s. 9–87
- Morcinek Gustaw: *Śląsk.* Przedm. Eugeniusz Kwiatkowski. Łomianki [2010]
- Mroczo Marian. *Związek Obrony Kresów Zachodnich 1921–1934. Powstanie i działalność.* Gdańsk 1977, s. 170–172
- Myszor Jerzy: *Historia diecezji katowickiej.* Katowice 1999
- Niechciana stołeczność. Architektura i urbanistyka Krakowa w czasie okupacji niemieckiej 1939–1945.* Red. nauk. Jacek Purchla. Kraków 2022
- Odorowski Waldemar: *Architektura Katowic w latach międzywojennych 1922–1939.* Fotografie Stanisław Gadomski et al. Katowice 1994
- Olszewski Andrzej K.: *Nowa forma w architekturze polskiej 1900–1925. Teoria i praktyka.* Wrocław 1967
- Ostrowski Adam [online]. TEI Panorama [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://tei.nplp.pl/entities/7554>
- Piech Stanisław: *W cieniu kościołów i synagog. Życie religijne międzywojennego Krakowa 1918–1939.* Kraków 1999
- Palion Adam: „Seminarium to też budynek”. Zarys historyczny powstania budynków Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego w Krakowie i w Katowicach. W: *Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne 1924–2004.* Red. Józef Kupny. Katowice 2004, s. 139–174
- Pospieszalski Karol M.: *Polska pod niemieckim prawem 1939–1945.* Poznań 1946
- Purchla Jacek: Urbanistyka, architektura i budownictwo. W: *Dzieje Krakowa. T. 4. Kraków w latach 1918–1939.* Red. Janina Bieniarzówna, Jan M. Małecki. Kraków 1997, s. 153–155
- Purchla Jacek: *Hubert Ritter i hitlerowskie wizje Krakowa.* „Rocznik Krakowski” 2005, t. 71, s. 159–187
- Purchla Jacek: *Ochrona i konserwacja architektury modernistycznej 1918–1939. Krakowska perspektywa.* W: *Architektura XX wieku i jej waloryzacja w Gdyni i w Europie.* Red. Maria Jolanta Sołtysik, Robert Hirsch. Gdynia 2017, s. 259–264
- Seminarium Śląskie nową siedzibą krakowskiej Filii Uniwersytetu SWPS* [online]. Uniwersytet SWPS, 8 lutego 2024 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://swps.pl/centrum-prasowe/informacje-prasowe/34817-seminarium-slaskie-nowa-siedziba-krakowskiej-filii-universytetu-swps>
- Skworec Wiktor: *Ludzie i miasto. Wspomnienia z seminarium.* „Z tej Ziemi. Śląski kalendarz katolicki na rok 2008” 2007, s. 49–52
- Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy.* Dunikowski Xawery. Hasło oprac. Aleksandra Kodurowa. T. 2. Wrocław 1975, s. 116–123
- Słownik biograficzny duchowieństwa (archi)diecezji katowickiej 1922–2008.* Red. nauk. Jerzy Myszor, współpr. Damian Bednarski. Katowice 2009
- Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego.* Red. Rafał Łatka. T. 3. Warszawa 2024
- Solewski Rafał: *Franciszek Mączyński i wspólnota sztuk w architekturze miasta. Realizacja idei „Gesamtkunstwerk” we wczesnej twórczości krakowskiego architekta.* „Rocznik Krakowski” 1995, t. 61, s. 97–116
- Solewski Rafał: *Stary Kraków Franciszka Mączyńskiego.* „Rocznik Krakowski” 1996, t. 62, s. 117–138
- Solewski Rafał: *Franciszek Mączyński (1874–1947) – krakowski architekt.* Kraków 2005
- Stanisław Marcinów. W: *Nowotarscy artyści. Z cyklu twórcy pogranicza polsko-słowackiego. Wystawa multimedialna* [online]. [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://muzeum.nowyart.pl/nowotarscy-artysci/artysta/stanislaw-marcinow/index.html>
- Szkoła Michał: *Śląskie Seminarium Duchowne i Częstochowskie Seminarium Duchowne w Krakowie – dziedzictwo dwudziestolecia międzywojennego. Studium z dziejów zarządzania organizacją.* „Perspektywy Kultury” 2019, t. 27, nr 4, s. 91–106
- Szubert Piotr: *Stanisław Horno-Popławski* [online]. Culture.pl, marzec 2003 [dostęp 2 marca 2024]. Dostępny w internecie: <https://culture.pl/pl/tworca/stanislaw-horno-poplawski>
- Szymik Jan: *Dawne Seminarium Duchowne w Widnawie.* „Kalendarz Śląski 1997” 1996, s. 138–140
- Szymkowicz Paweł: *Polacy w Wyższym Seminarium Duchownym w Vidnawie.* „Nasze Życie Głucholaz” 2002, nr 10, z 8 maja, s. 9
- Wanda Ślędzińska [online]. Wydział Rzeźby Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://rzezba.asp.krakow.pl/wydzial/pedagogzy/dawni-profesorowie/wanda-sledzinska/>
- Waluś Monika: *Kolegium Śląskie przy Alejach: w planie przebudowa i hotel* [online]. Wyborcza.pl. Kraków, 20 marca 2017 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,21520483,kolegium-slaskie-przy-alejach-w-planie-przebudowa-i-hotel.html>
- Weissmann Józef CM (1914–1991). W: *E-ncyklopedia wiedzy o Kościele katolickim na Śląsku* [online]. 7 lipca 2022 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: https://silesia.edu.pl/index.php/Weissmann_J%C3%B3zef
- Wiśniewski Michał: *Architektura użyteczności publicznej.* W: *Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej.* T. 1. *Kraków i województwo krakowskie.* Red. Andrzej Szczerski. Kraków 2013, s. 31–32
- Wiśniewski Michał: *Międzywojenny Kraków – modernizacja i modernizm jako problem konserwatorski.* „Krakowska Teka Konserwatorska” 2017, t. 9, s. 9–43

- Włodarczyk Małgorzata: *Nowy Gmach Muzeum Narodowego w Krakowie. Z dotychczasowych dziejów, zwroty historii*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 2010 t. 55, z. 3, s. 37–48
- Wóźnica Franciszek. W: *E-ncyklopedia wiedzy o Kościele katolickim na Śląsku* [online]. 7 lipca 2022 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: https://silesia.edu.pl/index.php/Wo%C5%BAnica_Franciszek
- Wroński Tadeusz: *Kronika okupowanego Krakowa*. Kraków 1974
- Wycisło Janusz: Motywacje narodowych pielgrzymek Górnoślązaków do Krakowa na przełomie XIX i XX wieku. Przeciwdziałania pruskiej policji. W: *Kościół krakowski w życiu państwa i narodu polskiego*. Red. Andrzej Pankowicz. Kraków 2002, s. 155–173
- Zawadzki Jarosław: *Architekt Zygmunt Gawlik 1895–1961. Szkic biograficzny*. „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 1994, t. 10, s. 213–238
- Zawadzki Jarosław: *Zygmunt Gawlik – architekt, artysta, konserwator*. „Ochrona Zabytków” 1994, t. 47, nr 1, s. 49–54
- Zbroja Barbara: *Architektura międzywojennego Krakowa 1918–1939. Budynki, ludzie, historia*. Kraków 2013
- Zbroja Barbara: Monumentalne i eleganckie – Aleje Trzech Wieszców. W: *Modernizmy. Architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej*. T. 1. *Kraków i województwo krakowskie*. Red. Andrzej Szczerski. Kraków 2013, s. 119–163
- Ziarkowski Dominik: *Figura błogosławionej Salomei w Parku Zamkowym w Ojcowie*. „Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera” [online]. 2008, t. 18, s. 79–90 [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://docplayer.pl/17163638-Pradnik-prace-i-materialy-muzeum-im-prof-wladyslawa-szafera-pradnik-prace-muz-szafera-18-79-90-2008.html>
- Zimmerer Katarzyna: Życie codzienne niemieckich urzędników w Krakowie. W: Bednarek Monika, Gawron Edyta, Jeżowski Grzegorz, Zbroja Barbara, Zimmerer Katarzyna: *Kraków – czas okupacji 1939–1945*. Kraków 2010, s. 15–182
- Związek Jan: *Z dziejów Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie (1926–1991)*. „Veritati et Caritati” 2016, t. 6, s. 349–419
- Żebrok Franciszek: *Dzieje Śląskiego Seminarium Duchownego. Narodziny i pierwsze lata*. „Nasza Przeszłość” 1975, t. 44, s. 89–116
- Żychowska Maria J.: *Między tradycją a awangardą. Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*. Kraków 1991

Prasa

„Dziennik Zachodni” 1980, nr 286, z 11 listopada

Strony internetowe

- Dienststelle des BdO in Krakau* [online]. Forum Geschichte der Wehrmacht, 5 sierpnia 2011 [dostęp 17 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.forum-der-wehrmacht.de/index.php?thread/25336-dienststelle-des-bdo-in-krakau/>
- War Relics Forum [online]. [dostęp 7 września 2024]. Dostępny w internecie: <https://www.warrelics.eu/forum/attachments/photos-papers-propaganda-third-reich/1264295d1545333481-krakau-ordnungspolizei-drivers-license-5.jpg?s=0dad-971d96cfe359b14ae8decfed1e4b>